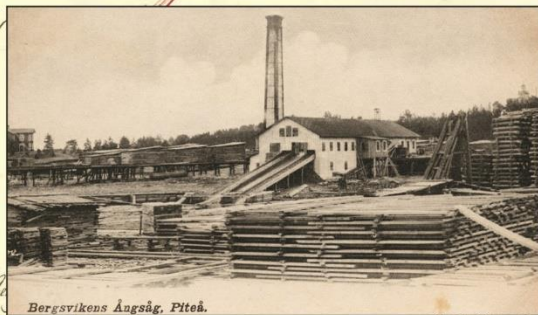

Nya perspektiv på den samiska befolkningen i Pitebygdens jordbruksbyar

Anna Elmén Berg
Håkan Myrlund
Iljas Porović
Piteå museum 2021

KULTURARV PITEÅ

Länsstyrelsen
Norrbotten

piteå museum

Innehåll

·Förord	3
·Sammanfattning	4
INLEDNING	7
·Syfte och frågeställningar	9
·Metod och material	10
·Begrepp	11
1 STATSMAKTEN OCH SAMERNA	13
·Lagstiftningen under 1600- och 1700-talen	13
·Utflyttningarna från Lappmarken	15
·Samer i kustbygderna	16
2 SAMERNA I KYRKANS FOLKBOKFÖRING	17
3 SPÅREN I LANDSKAPET	19
·Ortnamn, platsnamn och smånamn	19
·Fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar	22
·Svensbyn	23
·Lillpite	25
·Roknäs	27
·Böle	28
·Sjulnäs och Långnäs	29
4 SAMERNA I INFJÄRDENOMRÅDET	30
·Samerna i Svensbyn	32
·Samerna i Roknäs	34
·Samerna i Lillpite	36
·Samerna i Böle	38
·Summering av befolkningsundersökningen	39

5 INTERAKTION OCH INTEGRATION	41
·Vinterbete	41
·Skötesrenar	42
·Skötesrenar i Pitebygden	45
·Sysselsättningar i den agrara näringen eller andra arbeten	47
·Den samiska befolkningen i kustbygdens jordbruksbyar	48

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	50
·Arkiv	50
·Digitala databaser och internetpubliceringar	50
·Informanter	50
·Tryckta källor och litteratur	51

·Bilaga 1 Samer i Infjärdens byar i Piteå landsförsamling enligt förhörsbok 1750–1770	
·Bilaga 2 Samer i Svensbyn enligt Piteå landsförsamlings kyrkoarkiv 1750–1880-talet	
·Bilaga 3 Samer i Roknäs enligt Piteå landsförsamlings kyrkoarkiv 1750–1880-talet	
·Bilaga 4 Samer i Lillpite enligt Piteå landsförsamlings kyrkoarkiv 1750–1880-talet	
·Bilaga 5 Samer i Böle enligt Piteå landsförsamlings kyrkoarkiv 1750–1880-talet	

För att få tillgång till bilagorna, kontakta Piteå museum,
info@piteamuseum.nu

Förord

Under åren 2018–2020 gjorde länsstyrelserna i Norrbotten, Västerbotten, Jämtland och Västernorrlands län en gemensam satsning på samiskt präglade kulturmiljöer. Finansieringen skedde genom det statliga bidraget till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer, som tilldelas länsstyrelserna av Riksantikvarieämbetet. Medlen är avsedda för vård och restaurering, information samt kunskapsuppbyggnad om kulturmiljöer. Särskilt välkomnades projekt som speglar mindre kända företeelser och aspekter av det samiska kulturarvet.

Piteå museum beviljades av Länsstyrelsen i Norrbotten bidrag för projektet *Nya perspektiv på den samiska befolkningen i Piteabygdens jordbruksbyar*.¹ Länsstyrelsen motiverade beslutet med att projektet passade väl in i norrlandslänens syfte, som var att lyfta fram tidigare förbisedda aspekter av det samiska kulturarvet. Vidare menade länsstyrelsen att:

Projektet svarar mot de nationella kulturmiljömålen om ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser, och en helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas tillvara i samhällsutvecklingen.

I projektet anställdes Iljas Porović 6 månader under 2018. Handledare har varit Håkan Myrlund, statsvetare och ordförande i Föreningen Piteå museum och projektledare Anna Elmén Berg, fil. dr och antikvarie vid Piteå museum. Den slutliga rapporten är sammanställd av Anna Elmén Berg och Håkan Myrlund.

Sammanställningen av uppgifterna om samer i Infjärden är gjord av Håkan Myrlund, Svensbyn. Även Jan-Olof Hedström, Alvik, har ställt forskningsmaterial till projektets förfogande och på så sätt bidragit till att ge undersökningen en mer stabil grund än annars varit möjligt.

¹ Länsstyrelsen Norrbotten, Beslut 2018-02-15, Dnr 436-17412-2017.

Sammanfattning

Syftet med det projekt som här redovisas var i första hand kunskapsuppbyggnad och metodutveckling: att undersöka om det är möjligt att få bättre kunskap om den samiska befolkningen i kustbygdens jordbruksbyar i Piteå. Kunskapsinsamling har skett brett, men det måste betonas att de fakta som presenteras här förstås endast är ett axplock av vad som mer systematiska inventeringar skulle kunna ge.

Undersökningen visar dock att det är möjligt att kartlägga den samiska befolkning som tidvis eller i flera generationer varit bofasta i kustbyarna Svensbyn, Lillpite, Roknäs och Böle, att det finns platser i byarna som kan knytas till samisk bosättning och markanvändning, både fornlämningar och övriga kulturlämningar, att ort-, plats- och smånamn vittnar om samisk närvaro och om hur marken nyttjats, samt att det finns traditionsuppgifter knutna till den samiska befolkningen.

Att samer vistats i kustbygderna har setts som ett problem ända sedan 1500-talet. Sedan dess och i än högre grad under 1600- och 1700-talen reglerade statsmakten genom beslut, lagstiftning och förordningar samernas bosättningsmöjligheter och näringsverksamhet. Ett nyckelbegrepp i statens hållning gentemot samerna var "laga försvar". Den som hade laga försvar kunde själv försörja sig genom egna medel, som anställd eller som näringsidkare. Den som var "försvarslös" kunde däremot avhysas eller sättas på fästning. Det senare finns belagt genom ett exempel från Lillpite (kapitel 1).

Kyrkan har alltsedan 1686 års kyrkolag bokfört socknens befolkning. Samerna har särskilt under 1800-talet klassificerats enligt olika system. Under andra hälften av 1800-talet urskiljdes "lappar, finnar och zigenare" som etniska och kulturella element som var främmande för "den svenska folkstammen". Begreppet "folkstam"

var under 1800-talet det vanligaste, medan "ras" användes ibland. Vid 1920 års folkräkning användes genomgående "ras". Vid 1945 års folkräkning är det begreppet borta. Vid den särskilda "Lappräkning" som då gjordes bedömdes tillhörigheten utifrån hemspråk och rätt att bedriva renskötsel i enlighet med 1928 års renbeteslag (kapitel 2).

Ortnamn, platsnamn och "smånamn" bär på historisk information och är starkt kopplade till traditioner. De har en praktisk funktion och bildas ofta spontant utifrån människors behov av att tala om viktiga lokaliteter. De kan också berätta om mark- och resursutnyttjande i äldre tider. I undersökningsområdet är namn som bildats utifrån etnonymen "lapp" eller utifrån "ren-" rikt förekommande. De kan sättas i samband med att nomadiserande, renskötande samer alltsedan 1600-talet vintertid flyttat ut till kustlandet och gör så än idag. Det förefaller troligt att "lapp-" och "ren-" namnen givits av en icke-samisk befolkning, som haft behov av att särskilt peka på etnicitet och/eller näringsfång. Det är också möjligt att urskilja namn av betydligt äldre ursprung, som har samiska rötter. Det är då troligt att namngivningen gjorts av en samisktalande befolkning och att namngivningen skett innan svenskan blivit dominerande språk. Därefter har namnen varit etablerade och bibehållits av en svenskspråkig befolkning. Exempel på båda kategorierna av namn finns i byarna i Infjärden.

I byarna finns även talrika exempel på fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar som kan knytas till samisk förekomst i området. Dessa kan identifieras utifrån fornlämningsregistret och övrigt kartmaterial, utifrån arkeologisk och historisk forskning men också utifrån de så kallade byaböckerna. Dessa är särskilt intressanta eftersom de även innehåller traditionsuppgifter som i övrigt lämnat få spår i källor och litteratur. (kapitel 3).

Den genomgång av kyrkoarkiven från Piteå socken som gjorts omfattar byarna Böle, Lillpite, Roknäs och Svensbyn. En genomgång

av förhörböcker, födelse- och dopböcker, lysnings- och vigselböcker och död- och begravningsböcker har gett ett stort underlag för analysen. Pitebygdens forskarförenings databas *Piteanor* har använts för att komplettera kyrkböckerna.

Undersökningen visar att det i de fyra undersökta byarna i Infjärden har bott cirka 550 samer under perioden 1750 till 1880-talet. Om undersökningen hade kunnat förlängas till tiden före 1750 skulle troligen siffran varit högre. Om andra byar i landsförsamlingen skulle inkluderas är den troliga siffran för samisk närvaro i Piteåområdet närmare 1 000 personer.

Befolkningsundersökningen visar att många av de samer som flyttade till de fyra byarna i Infjärden kom från byar i främst Arvidsjaur och Arjeplog. Vissa av dem var troligen släkt med varandra och att döma av de personer som uppträdde som dopvittnen i de olika byarna, kan man också dra slutsatsen att de samiska familjerna stod i nära förbindelse med varandra. Många namn återkommer som dopvittnen även i andra byar, exempelvis Porsnäs, Blåsmark och Öjebyn. Det tyder på släktskap, sociala kontakter eller annan gemenskap mellan samerna i landsförsamlingen.

Samma tendens är tydlig när det gäller giftermålsmönstret som genomgående är endogamt. Samer i de fyra byarna gifter sig genomgående med samer i någon av de fyra närliggande byarna, med samer i andra byar i landsförsamlingen eller i hembyarna. Det är först i slutet av 1800-talet som vi ser äktenskap mellan samer och en partner med icke-samisk bakgrund, ett så kallat exogamt giftermålsmönster.

Många samefamiljer har många barn, men skillnaden mellan dem och icke-samiska familjer är inte uppseendeväckande. Däremot är dödligheten bland de samiska barnen betydligt högre än hos andra familjer. Det finns exempel där alla barnen i en samisk familj dör. Barnen dör ofta under de första levnadsåren. Farsoter som smittkoppor och rödsot drabbar även icke-samiska familjer, men samefamiljer verkar vara hårdare drabbade. Förklaringen kan vara den

utsatta position som många av dem levde under med svåra ekonomiska och näringsmässiga förhållanden, vilket kanske framför allt gällde mödrarna. En mer systematisk analys av barnadödligheten i de samiska familjerna skulle kunna berätta mer om de sociala förhållandena i byarna.

Den samiska befolkningen i Piteåområdet har fyllt en viktig uppgift som arbetskraft i jordbruksbyarna. Samtidigt är skillnaden mellan samer och den fasta bondebefolkningen tydlig. Beteckningen ”lapp” är tydligen viktig som särskiljande begrepp, både från statens och kyrkans sida. Det finns ändå en del exempel på att samer kunde frigöra sig från en underordnad position i samhället. Några kan förvärva ett jordstykke, någon får beteckningen jordtorpare, jordägare och till och med bonde i förhörboken. Flera exempel finns också på att samer övergår från att vara ”lappdräng” till att bli arbetare (kapitel 4).

Både litteratur och muntlig tradition har talat om motsättningar mellan samer och icke-samer i kustområdena. Det finns samtidigt många exempel på goda relationer, på interaktion mellan de båda grupperna och på integration. Att samer under hela historien funnits i kustbygden är uppenbart, men det är svårt att utifrån den forskning som hittills gjorts få en uppfattning om deras ställning i samhället och hur relationerna mellan dem och byarnas övriga befolkning har sett ut. De företeelser som enligt vår bedömning skulle kunna ge perspektiv på hur situationen har sett ut och förändrats över tid, liksom hur integration och interaktion har skett, är exempelvis renhjordarnas vinterbete i kustlandet och systemet med att bofasta bönder, men även borgare och samer, hade skötesrenar som följde med renhjordarna. Genom exempel från Svensbyn och Lillpite vet vi att ägandet av skötesrenar var utbrett, men det saknas forskning på området. Det källmaterial som systemet efterlämnat i form av *renlängder*, skulle kunna användas för att ge en inblick i hur renägandet verkligen såg ut i jordbruksbyarna. Eftersom även de

bofasta renägarna hade *renmärken* som registrerades av häradsrätterna, borde det vara möjligt att kartlägga ägandet mer i detalj. Renmärkena kunde köpas och säljas. Sådana transaktioner har förmodligen också lämnat spår i källorna.

Om samers arbete i kustbygderna är kunskapen begränsad. I Mellansverige och Södra Norrland fanns ett system med anställda ”sockenlappar”. Från både Luleå och Skellefteå socknar finns uppgifter om att liknande system kan ha funnits i Övre Norrland. I det material som vår undersökning omfattar finns dock inga uppgifter som tyder på ett sådant system. De arbeten som stod till buds tycks ha funnits inom jordbruk, boskapsskötsel, fiske och sjöfart.

Mot slutet av undersökningsperioden betecknas samer också som *arbetare*. De hade då sannolikt tagit anställning i sågverksindustrin. Sågverk som kan ha haft arbetare från samiska familjer fanns i Munksund, Storfors, Bergsviken och Borgfors. När de övergick till industriarbete verkar det som om de inte längre betecknades som samer i kyrkböckerna. Det finns också ovanligare exempel på försörjning. Från Roknäs finns en person som köpte mark i byn och senare benämns som jordägare och bonde. En same i Roknäs, liksom hans son, nämns på 1700-talet som lappuppsyningsman, respektive uppsyningsman för lappallmogen (kapitel 5).

I kyrkoarkivens längder betecknas samerna under 1700-talet och större delen av 1800-talet med avledningar av etnonymen ”lapp”. Detta förhållande levde kvar fram till 1880-talet, för att därefter försvinna. Vi tolkar detta som att samerna vid denna tid assimilerats in i den jordbrukande, eller i andra näringar sysselsatta, befolkningen. En alternativ förklaring kunde ha varit att statsmaktens och kyrkans inställning förändrats och därför inte längre sett något behov av att kategorisera människorna. Den förklaringen motsägs av att statens folkbokföring under samma tidsperiod allt mer syftade till att särskilja befolkningsgrupperna utifrån rasistiska kriterier.

Inledning

I det nätverk av lokalhistoriker som samarbetar med Piteå museum, har under senare år diskuterats att den samiska befolkningens närvaro i Pitebygdens byar inte tillräckligt har uppmärksammats i det historiska studiet av byarna. I den lokalhistoriska litteraturen nämns samerna i ringa omfattning. Det finns emellertid både i det fysiska och det kognitiva landskapet tydliga spår efter en samisk befolkning, som i vissa fall haft mer eller mindre tillfälliga visten, i andra varit bofasta. I samtida skriftliga källor finns också vittnesbörd om hur interaktionen mellan de olika befolkningsgrupperna sett ut.

Inte heller i mer officiella sammanhang är det samiska inslaget i den agrara kulturmiljön särskilt framträdande. I Piteå kommuns kulturmiljöprogram *Husera* sägs i inledningen av avsnittet ”Staden och byarna” att:

Bondesamhället och det samiska samhället existerade sida vid sida i Pitebygden. Området var flerspråkigt samiska, finska och svenska talades. I Pitebygden finns flera exempel på Orts- och platsnamn som vittnar om att samtliga tre språk använts i området.²

I beskrivningarna av de utvalda byarna finns samiska inslag noterade i inlandets byar, främst Gråträsk, men inte i flertalet av kustbygdens jordbruksbyar, Rosvik, Trundön, Håkansön, Kopparnäs, Bertnäs, Öjebyn, Hortlax, Blåsmark och Jävre.

Däremot finns noteringar om samisk närvaro i kulturmiljöprogrammets beskrivningar av ett par av byarna i Infjärden. Särskilt lyfts Lillpite fram:

Lämningar efter samiska visten finns på flera platser i skogarna norr om Lillpite by. Förutom vid Torrbergstjärnen finns härdar och vistes-lämningar bland annat vid Spångmyran och Östra Bastutjärnen nordväst om byn, hitom Åträsk. Liknande lämningar finns också vid Hällbergstjärnen norr om Yttersta. --- Spåren efter samevisten i området visar på renbeteslandets betydelse och den samiska kulturens närvaro i bygden.

I beskrivningen av Gamla Kyrkbyn i Långnäs uppmärksammas också samer som viktiga handelspartners på den medeltida marknadsplatsen.

Infjärden är ett utvalt område i Norrbottens kulturmiljöprogram.³ Det är ett av länets riksintressen för kulturmiljövård (nr 56), men inte heller i motiveringen eller värdebeskrivningen av detta omnämns den samiska närvaron i miljön.

Det är mot denna bakgrund som tillkomsten av det dokumentationsprojekt som här presenteras får ses. Kunskapen om företeelsen *den samiska befolkningen i Pitebygdens jordbruksbyar* är begränsad och vi hoppas med denna rapport kunna lämna ett bidrag till en mer nyanserad bild av vårt kulturarv och våra kulturmiljöer.

En grundläggande förklaring till den samiska befolkningens osynlighet i beskrivningen av kulturmiljöerna är sannolikt väldigt enkel. Vad som är samiskt har ofta definierats utifrån renskötseln. Idag är forskningsläget ett annat och det finns därför anledning att

² <https://webgis.it.pitea.se/website/husera/>

³

<https://www.lansstyrelsen.se/norrboten/tjanster/publikationer/norrbotens-kulturmiljoprogram.html>

reflektera över vad nya kunskaper ger oss för verktyg att upptäcka nya perspektiv på kulturmiljöerna.⁴

Gränserna mellan vad som har varit samiskt, svenskt och finskt i Norrbotten och Västerbotten har inte varit så klara som vi ibland föreställer oss. Enligt arkeologen Ingela Bergman finns indikationer på att beteckningarna ”lapp-” och ”finn-” i förhistorisk tid kan ha avspeglat en ekonomisk differentiering inom den samiska befolkningen. Lapp skulle då beteckna de som ägnade sig åt renskötsel, medan finnarna skulle ägna sig åt jakt, fångst och fiske. En tidigare form av renskötsel skulle då kunna ha bedrivits utifrån kustområdet, till skillnad från senare tiders nomadiserande renskötsel med vintervisten vid kusten.⁵

Bergman framhåller riskerna med en förenklad historieuppfattning genom att idéer om förändring, flexibilitet och variation inte tillräckligt beaktats.⁶

Historikern Lennart Lundmark pekar på att även vår bild av förhållandet mellan samer och nybyggare är förenklad. Alla nybyggare var inte svenskar ”som enbart ville odla jord och mjölka kor och slippa besväras av renar”. Ett sådant entydigt förhållande har aldrig funnits, utan många nybyggare var samer. Från slutet av 1800-talet var det däremot statens strävan att renodla näringarna efter den modellen.⁷

Lundmark är en av få historiker som intresserat sig för relationen mellan statsmakt och Sápmi.⁸ Samernas rätt till marken har i vår samtid fått ny uppmärksamhet genom Girjasålet. Historikern Åsa Össbo vid Várdduo, Centrum för samisk forskning vid Umeå

universitet, har analyserat svensk bosättningspolitik gentemot samerna och dess konsekvenser. Hon utgår från begreppet *bosättarkolonialism*. Även om begreppet inte alltid är användbart för alla aspekter av den förda politiken, är hennes slutsats att staten på en rad sätt strävat efter att undanröja urfolk och deras självbestämmande.⁹

Oskar Broberg och Klas Rönnbäck, ekonomhistoriker vid Göteborgs universitet, använder gruvbrytningen i Sápmi under 1900-talets början för en analys av relationerna mellan privata och offentliga aktörer och samerna. En av deras slutsatser är att samerna redan under 1800-talet i princip förlorade markstriden gentemot staten.¹⁰

Forskning omkring samer och Sápmi har under de senaste decennierna analyserat många aspekter gällande etnicitet, identitet och kulturmöten.¹¹ Vi hänvisar till denna forskning, men ger oss själva inte in på något försök att definiera hur etnicitet och identitet kan ha påverkat relationerna mellan samer och bondebefolkning i Infjärdens byar. I detta sammanhang räcker det förhoppningsvis att anta att eftersom vissa delar av befolkningen i folkbokföringen omnämns som ”lappar” så är det sannolikt att dessa också uppfattades som ”de andra” av majoritetsbefolkningen.

⁴ Se Lundmark 1998, s. 18–24, för en sammanfattning av vad nationalismen som ”överideologi” betytt för skrivningen av Norrbottens historia.

⁵ Bergman 2010, s. 168–173, 186, Bergman 2018, s. 66–75.

⁶ Bergman 2018, s. 10 f.

⁷ Lundmark 2006b, s. 101 ff. Lundmark hänvisar till att redan Erik Bylund (1956) använde begreppen ”lapskt” och ”svenskt”, för att

skilja renskötare och nybyggare åt, men att han samtidigt med detta avsåg skillnader i försörjningssätt.

⁸ Lundmark 1982, 1998, 2006, 2006a, 2008.

⁹ Össbo 2020.

¹⁰ Broberg & Rönnbäck 2020.

¹¹ Se exempelvis Lundmark 1995, Amft 2000, Lantto 2000, Nordin 2009, Frändén 2010.

Syfte och frågeställningar

I denna undersökning har Infjärden i Piteå kommun stått i centrum. Begreppet innefattar byarna runt Pite- och Lillpiteälvarna, Rokån samt fjärdarna vid älvarnas utlopp: Svensbyn, Lillpite, Rognäs, Sjulnäs, Långnäs och Böle. Svensbyn och Sjulnäs var under senmedeltiden de största byarna i området och byarna i Infjärden är sannolikt även de äldsta. Samtliga räknar sin tillkomst åtminstone tillbaka till medeltiden.¹² I vår undersökning låg särskilt fokus i inledningsskedet på Svensbyn, eftersom det var den by som vi hade störst förkunskaper omkring. Senare har sökfältet utvidgats även till andra byar så att även befolkningsförhållandet i Lillpite, Rognäs och Böle har undersökts. Sjulnäs och Långnäs ingår inte i befolkningsundersökningen eftersom stickprov visade att den samiska befolkning i princip saknades där. Det finns däremot exempel på att en familj flyttat från Böle till Långnäs, så möjligen folkbokfördes dessa istället under Rognäs?

Syftet har varit att pröva om det genom nya analyser av det traditionella släktforskningsmaterialet, främst kyrkböcker och domböcker, samt genom studier i landskapet är möjligt att avtäcka nya aspekter av det traditionella agrarsamhällets strukturer. Kort sagt: går det att uppnå ny kunskap om den samiska befolkningens ställning i jordbruksbyarna i Pitebygden?

Samer finns representerade i kyrkoarkiven för Piteå socken, under 1700- och 1800-talen i exempelvis födelse- och domböcker, lysnings- och vigselböcker, död- och begravningsböcker samt domböcker i Piteå tingslag. De går då under beteckningar som exempelvis *lapp*, *lappen*, *lappmannen*, *lappmannens hustru*, *son*, *dotter*, *änka*, *lappdräng* och *lappiga*. Vilka betydelser som lades in i begreppen är av stort intresse att undersöka. Beteckningen ”lapp”

verkar inte ha använts efter 1880-talet. En hypotes som vi ville pröva var följaktligen: Har samer i ökad utsträckning blivit assimilerade i jordbruksbygderna under 1700- och 1800-talen?

Det finns i både det fysiska och i det kognitiva landskapet tydliga spår efter en samisk befolkning i byarna. Ett landskaps kognitiva värden kan se olika ut beroende på i vilken kontext de förekommer. Begreppet *kognition* handlar om kunskap, tänkande och om hur människor behandlar information. I detta sammanhang gäller det konkret hur idéer, berättelser och traditioner kan vara knutna till landskap, platser eller objekt i landskapen. Det handlar också om ortnamn, platsnamn och ”smånamn” som kulturhistoriska källor som kan berätta om traditioner, historiska skeenden och företeelser.¹³ Studier av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar samt ortnamnsmaterial har här kompletterats med studier av lokalhistorisk litteratur och intervjuer. Syftet har varit att pröva om det är möjligt att söka bakåt i tiden. Kan man genom att nyttja muntliga källor och traditionsuppgifter få veta om de platser som idag betecknas som fornlämningar, exempelvis *visten* och *hårdar* kan sättas in i en samisk kontext i historisk tid?

Eftersom vi i projektet intresserat oss för såväl fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar, som traditioner och ortnamn, har det varit svårt att tidsmässigt avgränsa studien. Men fokus har framför allt legat på historisk tid, i genomgången av kyrkböckerna från 1700- och 1800-talen. Det äldsta exemplet på ortnamn med ”lapp” från Piteå härrör från en skattelängd från 1553–1557.¹⁴ Enligt Ingela Bergman finns det anledning att anta att samer ”ingått som en integrerad del i kustens samhällsliv och bebyggelsebild, antingen genom temporär eller permanent bosättning, åtminstone från tidigt 1600-tal och vidare under 1700- och 1800-talen”.¹⁵ Det finns också

¹² Pelijeff 1988, s. 20 ff, s. 65.

¹³ Nyström 2003, passim.

¹⁴ Bergman 2010, s. 171, efter Berggren 1995, s. 67.

¹⁵ Bergman 2010, s. 174.

tydliga indikationer på att det redan tidigare, under 1000–1500-talen, funnits en kustbaserad renskötsel.¹⁶

Metod och material

Projektet har varit metodutvecklande i den bemärkelsen, att det gällt att kombinera släktforskning/lokalhistorisk forskning med akademiska frågeställningar.

För att ge en bild av samers närvaro i Infjärdens byar har vi använt oss av delar av Piteå landsförsamlings, då Piteå sockens kyrkoarkiv. De första förhørsböckerna (husförhörlängder) började föras 1720, födelse- och dopböcker 1658, lysnings- och vigselböcker 1727 och död- och begravningsböcker 1808 (uppgifter om döda och begravda finns i lysnings- och vigsellängder från 1727). Förhørsboken för åren 1770–1789 är försvunnen, men Piteabygdens forskarförening har rekonstruerat den med utgångspunkt i födelse-, vigsel- och dödböcker.¹⁷

Redan i de första längderna är samerna antecknade med etnonymen ”lapp” eller någon avledning av lapp som ”lappman”, ”lappkvinna”, ”lappdräng”, ”lappiga” och så vidare. I den första förhørsboken har det dessutom ansetts viktigt att ange samernas språkkunskaper: ”läser på svensk”, ”läser på lapska”, ”läser nu svenska”. Men också, som i flera fall när det gäller den fattigare delen av övrig befolkning, ge en beskrivning av deras intellektuella förmågor: ”svårt minne”, ”talar dåligt”, ”oförstånd”.

I den första förhørsboken, 1720–1750, finns inga anteckningar om ”lappar”, i förhørsboken 1750–1770 en särskild avdelning ”lapphushåll”. I forskarföreningens rekonstruktion och förhørsboken 1770–1789 saknas samer, men från och med förhørsboken 1789 finns

samerna förda under särskild avdelning och från 1860-talet under respektive by. Ordet ”lapp” tycks försvinna ur Piteå landsförsamlings böcker från och med 1880-talet. Däremot återfinns det i Arvidsjaur församlingsböcker till 1944 och i Arjeplogs till 1941.

Det är relativt lätt att i en del fall följa samefamiljers och enskilda samers närvaro i byarna från 1817, i vissa fall från 1770, som i detta exempel från Svensbyn:

Mats Clementsson	född 1765	
Hu Sara Svensdotter	född 1780	
Svärmor Anna Hansdotter	född 1749	död 10/4 1821
Son Sven	född 7/3 1813	
Olof	född 29/11 1818	

Det är betydligt svårare att ge en fullständig bild av samerna före 1750 och för perioden 1770–1789. De äldsta förhørsböckerna är inte lika systematiskt förda som senare, det är svårt eller omöjligt att förstå hur familjerna såg ut. Flera personer kan vara registrerade på en sida i förhørsboken. De skulle kunna tillhöra samma familj, men det är ibland svårt att se relationerna mellan personerna. Enligt vår uppfattning är sidorna med samerna i många fall rätt slarvigt förda jämfört med bondebefolkningen.

Uppgifterna gör det ändå möjligt att i en del fall rekonstruera familjer eller delar av familjer. Några problem är att personer föds men inte återfinns i någon familj/grupp av individer, att personer flyttar in eller ut men försvinner, dyker upp i vigsel- och dödböcker, men inte återfinns i förhørsbok etcetera.

Genomgången av kyrkböckerna visar också att det ibland är svårt att följa personer eftersom de byter namn. Problematiken har

¹⁶ Bergman 2018, s. 66–74.

¹⁷ Förhørsboken 1770–1789 har rekonstruerats av Carina Bäckström och Piteabygdens forskarförening.

uppmärksammas i handboken *Samiska rötter: Släktforska i svenska Sápmi*, där Johannes Marainen förklarar företeelsen med att det var vanligt att prästerna försvenskade namnen. Han exemplifierar med att de samiska förnamnen *Biete, Biera, Bierra, Bera, Bieva, Beahkka* och *Beaivi* alla blev *Per*. På så sätt kunde flera barn i samma familj benämnas Per, en tilltalsform som inte förekommer på samiska.¹⁸ Samer bytte också i en del fall efternamn. Exempel på detta finns i alla de undersökta byarna.

Pitebygden har en rikhaltig lokalhistorisk litteratur, bland annat i de så kallade *byaböckerna*. I byarna har människor intresserade av sin och byns bakgrund samlats i studiecirkel för att dokumentera byns historia. Böckerna är ofta skrivna genom ett samarbete av flera författare. De är ur vetenskaplig synpunkt intressanta särskilt genom att de dokumenterar även muntliga traditioner och hågkomster, som inte syns i annat källmaterial.

I detta sammanhang har särskilt kapitlet ”Svensbylapparna” i *Svensbyn Del 1*, av Jan-Olof Hedström gett ett värdefullt bidrag. Även i *Roknäs – Mitt i Pitebygden: Från forntid till 1800-talet* av Roknäs byaforskare (bland dem Nils Dahlbäck, Lars Hedström och Birgit Svedberg) finns intressanta noteringar.

Som utgångspunkt för den genomgång av Ortsnamn och platsnamn som gjorts, har två verk använts: dels lingvisten Gunnar Pellijeffs *Ortnamnen i Norrbottens län* (1988) dels arkeologen Ingela Bergmans artikel ”Finnar, lappar, renar och bönder: Om medeltida befolkningsgrupper och näringar avspeglade i ortnamnen i Bottenvikens kusttrakter”, *Arkeologi i norr* 12 (2010). Information om Ortsnamn har hämtats från det digitala *Ortnamnsregistret*, Institutet för språk och folkminnen.

För att få en uppfattning om det samiska inslaget i det fysiska landskapet nyttjades databasen *Fornsök*, Riksantikvarieämbetets

register över landets fornlämningar. I registret finns även uppgifter om traditionsuppgifter som är knutna till fornlämningarna.

I Piteå museums arkiv förvaras dokumentation från projektet *Kulturmiljö i skogen*, som bedrevs vid museet 1995. Därigenom har flera platser återfunnits som visar på den samiska närvaron i kustlandet.

För fortsatt forskning kommer efter denna undersöknings avslutning en förteckning över de drygt 100 samer som finns registrerade i förhørsboken 1750–1770 finnas tillgänglig på Piteå museum, liksom de sammanställningar som gjorts över byarna Svensbyn, Lillpite, Roknäs och Böle.

Begrepp

I referaten använder vi den terminologi som användes i den tid vi skriver om. Det innebär att vi för tydlighetens skull ibland skriver ”lapp”, istället för ”same” som idag är den korrekta benämningen.

I rapporten används annars huvudsakligen de kategoriseringar av samer som är vedertagna i forskningen och har sitt ursprung äldre källor och lagstiftning. De renskötande samerna indelas i *fjällsamer* respektive *skogssamer*.¹⁹

Skogssamer benämns samer i de samebyar i Norrbotten och Västerbotten vars renskötelsesområden finns utanför fjällregionen och nedanför odlingsgränsen. Den skogssamiska renskötelsen beskrivs som äldre och sprungen ur den skogssamekultur som hade jakt, fångst och fiske som viktigaste näringsfång. Geografiskt vistades skogssamerna vår, sommar och höst i skogsområdena mellan odlings- och lappmarksgrens. Skogsrenskötelsen var av mer stationär karaktär än fjällrenskötelsen, som baserades på årliga flyttningar mellan

¹⁸ Marainen 2016, s. 9.

¹⁹ Thomasson 1996, ”Samer och Sápmi: Bosättningsområden”, samt ”Skogssamer”.

sommarbeten i högfjällen eller så långt som vid atlantkusten och vinterbeten i skogslandet eller vid Bottensvikskusten. Fjällsamerna hade genom lagstiftningen högre status än skogssamerna fram till 1971 års renbeteslag.

Samiska grupper som stod utanför renskötseln kallades *fiskarelappar*. I den ingick exempelvis samer som förlorat sina renar och slagit sig ned vid vattendrag för att försörja sig på fiske. *Fiskesamer* kom att beteckna samer utan renar som stannade i Sápmi och försörjde sig av naturen och olika tillfällighetsarbeten.

Begreppen *sockenlappar*, *fattiglappar* och *rotehjonslappar* har senare använts särskilt i de södra lappmarkerna och ända ner till Uppland om gamla och sjuka samer som utauktionerades till bofasta svenskar för lättare arbeten eller vård. *Sockenlappar* kallades även samer som på socknens uppdrag utförde arbetsuppgifter som andra inte ville åta sig, exempelvis att avliva, flå och kastrera hästar. Uttrycken sockenlappar eller fiskarelappar förekommer inte i Piteå landsförsamling förhörböcker

Begreppet *sameby* betecknar både ett geografiskt område, ett renskötselområde, och ett slags ekonomisk förening. En sameby är en juridisk person med ansvar för renskötseln. Dess medlemmar är aktiva inom renskötseln. Begreppet har sitt ursprung i 1971 års rennäringslag. Från 1886 års renbeteslag härrör begreppet *lappby*. De båda begreppen har liknande innebörd, men kan inte användas synonymt.

Samebyarna har en långsträckt form, som avspeglar renarnas vandringar under vår, sommar och höst. Nedanför odlingsgränsen, mot kusten i Norrbotten och Västerbotten, ligger de s.k. *sedvanelanden*, där vinterbete får bedrivas.²⁰

²⁰ Thomasson 1996, "samebyar". Beträffande rätten till vinterbete nedanför odlingsgränsen, se Lundmark 2006a, s. 150–158.

1 Statsmakten och samerna

Staten har från och med 1550-talet påverkat samernas ställning i samhället genom direkt lagstiftning, genom kyrkans politik gentemot samerna och genom statens näringspolitiska beslut. Enligt *Nationalencyklopedin* drogs den första lappmarksgäransen 1584. Gränsen tycks dock ha varit oklar och en ny gränslinje mellan lappmark och kustbygd drogs upp 1751–1753.²¹

Lagstiftningen under 1600- och 1700-talen

Under 1600- och 1700-talen utfärdades fyra förordningar om att samer utanför Lappmarken skulle återvända dit. Det handlade då om samer som saknade ”laga försvar” (mer om begreppet s. 16), men även om samer som tjänstgjorde hos bönder.

Den första utfärdades av Kungl. Maj:t 1671. Där framgick att det kommit till kronans kännedom att ”en del av lapparna skola hava begivit sig ifrån sin rätta fädernebygd Lappmarken till andra orter”. Dessa skulle avhysas på samma sätt som andra tiggare: de skulle skickas till närmaste ”slott till att där arbeta uti järn” tills de kommit på bättre tankar och kunde ”ställas på fria fötter till att resa till Lappmarken igen”.²²

En förordning som utfärdades 1720 gällde samer som vistades i Mellannorrland och söderut.²³ Mer relevant för Pitebygdens kustbyar var den förordning som kom 1723, som berörde de samer som levde utanför Lappmarken och inte uppfyllde de gängse krav på

kristendoms-kunskap som ställdes. Det ålåg de husbönder som hade samerna i sin tjänst att se till att de ”uppfyllde kyrkoplikten, undervisades i kristendom och brukade sina salighetsmedel”.²⁴ Förutom att de måste ha laga försvar genom en anställning, var de också tvungna att uppvisa ett intyg från sockenprästen på att de inte ”försummade sina skyldigheter som kristna”. Straffet för att inte uppfylla förordningens krav var tvångsarbete. Detta gällde också för judar, ”tartarer” och ”zigenare”.²⁵

Den fjärde förordningen, som utfärdades 1748, definierade sitt ändamål som de samer som fanns utanför Lappmarken

*under föregivande, att de, som vallhjon, betjäna allmogen med boskapens vård och skötsel, där fara by ifrån by, samt med tiggande besvära våra trogna undersåtar, och därjämte tillfoga dem skada och intrång på skogarna, samt olägenhet med fågels och djurs skjutande och fångande.*²⁶

Förordningen upprepade kravet på kristendoms-kunskap och stadgade att den bonde som tillät samer utan laga försvar att vistas på sin mark kunde bötfällas. Samer som hade laga försvar och var goda kristna tilläts stanna, men måste ha ett av tingsrätten utfärdat flyttintyg för att få lämna lappmarken. Lundmark påpekar att bestämmelser om flyttintyg under vissa perioder gällde även andra lägre klasser.²⁷

Enligt Lundmark indelades samerna i kustlandet från ungefär mitten av 1600-talet och tvåhundra år framåt i tre kategorier av ”lappallmoge”. Som ”tiggarlappar” eller ”kringstrykande lappar”

²¹ Lundmark 2006a, s. 125.

²² Lundmark 2006a, s. 146, som citerat efter Stiernman 1753, s. 866 f.

²³ Lundmark 2006a, s. 146 f.

²⁴ Lundmark 2006a, s. 147.

²⁵ Lundmark 2006a, s. 147.

²⁶ Förordningen är publicerad i Marklund 1999, s. 35 f. Om landshövdingen Gabriel Gyllengrips inställning i frågan och betydelse för förordningens formulering, se s. 20 ff. & s. 25.

²⁷ Lundmark 2006a, s. 147.

karaktiserades samer som saknade laga försvar. ”Sockenlappar” hade laga försvar genom tjänst hos en bonde eller anlätades av socknen för vissa arbeten. Dessa fanns främst i Mellannorrland och söderut. Medan den tredje kategorin ”flyttlappar” hade renskötsel som försörjning och nomadiserades mellan fjäll, skog och kustland.

Kronan koncentrerade sitt intresse på den renskötande nomadiska befolkningen. Handeln med samiska produkter hade varit en av förutsättningarna för de städer som grundades på 1600-talet. Vid slutet av 1600-talet befarades till och med att städerna skulle gå under om möjligheterna till lappmarkshandel försvann. Handeln med samiska produkter uppgick ännu i mitten av 1700-talet till 20 % av utförseln från de norrländska städerna. Detta gav kronan starka skäl till att inte öka skattetrycket eller i övrigt försämra villkoren för renskötarna. För samer som ogillade förhållandena fanns möjligheten att fly till Norge eller Ryssland.²⁸

För övriga samer gällde andra förutsättningar. Den same som fick anställning hos en bonde, skulle enligt den förordning som kom 1748 lejas på årsbasis. Vissa bönder ville däremot ha möjlighet att göra säsongsansättningar, för att kunna anlita samer som fiskardrängar eller som hjälpredor vid handelsresor till Stockholm. I en kunglig resolution 1757 tilläts sådana anställningar, under förutsättning att samerna hade flyttbevis och intyg på kristendomskunskaper.²⁹

Det finns veterligen inga större undersökningar omkring vad dessa förordningar fick för följd i kustbyarna i Norrbotten. Det finns dock ett fåtal notiser från vissa byar.

I byaboken *Roknäs: Mitt i Pitebygden* redogör Nils Dahlbäck för ett fall rörande ”Lappmannen Matts Nilsson och hans familj” som av ägaren fått tillstånd att ”bo och vistas” på ett hemman i Roknäs. Detta ogillades av byalaget, som anmälde hemmansägaren till

häradsrätten. Enligt byalaget hade denne brutit mot en bestämmelse från 1787, som träffats av allmogen i Piteå socken. Enligt denna fick ingen bonde släppa in någon ”inhyses” om inte alla grannar samtyckt till detta. De övriga bönderna i Roknäs ville inte ha Matts Nilsson kvar i byn eftersom ”större delen av dennes lappsläckt skall vara wahn-fågnad [/frejdad?] och för tjuvnad lidit straff”. Nilsson beskylldes även för olovlig jakt och för att ha låtit sina hundar skada får.

Ärendet avgjordes av länsstyrelsen 1798. Nilsson ålades att återvända till Lappmarken. Bonden fick en månad på sig att styrka att alla grannar tillät honom att låta samefamiljen bo på hans marker. Klarade han inte det skulle han få böta en riksdaler. Han skulle inte heller i framtiden få ”hysa och förwara meromnämnde Lappsläckt”.³⁰

Från Lillpite finns också en intressant uppgift. Historikern Kenneth Awebro bedriver forskning omkring Kursch gård, som ligger på södra sidan av älven. Av handlingar som upprättats i samband med ett ägoskifte på 1760-talet framgår att det funnits samer på gården, men att de skickats till fästning i Stockholm.³¹

Från Västerbotten finns en studie av förhållandena i Skellefteå socken. Historikern Per André visar på exempel utifrån häradsrättens protokoll. Han redogör för två exempel från 1749, där både en piga och en familj fått tillstånd att flytta till kusten. Det finns även fall som tyder på att avvísningar av samer inte var ovanliga. Men det finns också exempel på att samer haft kåtor stående i skogen utanför en by utan att avvisas.³²

²⁸ Lundmark 2006a, s. 148.

²⁹ Lundmark 2006a, s. 147.

³⁰ Dahlbäck 2007, s. 393 f.

³¹ Samtal med Kenneth Awebro, som bedriver forskning om sin gårds historia, 2020-05-11.

³² André 1998, s. 64 f.

Utflyttningarna från Lappmarken

De omständigheter som kan ha legat till grund för samernas utflyttningar från inlandet till kusten belyses i historikern Bertil Marklunds rapport från forskningsprojektet *Kulturgräns i norr: Skogssamiska studier: Möten i kultur och näringar 1650–1800* (1999). Han framhåller *fattigdomen* som den främsta förklaringen till att samer vandrade omkring i kustbygderna utan laga försvar, ofta som tiggare. Marklund visar med en rad exempel från 1600- och 1700-talen på hur fattigdomen tvingat människor, såväl män som kvinnor, ibland med nyfödda barn, ut på vandring för att tigga vid kusten.³³

En sannolik orsak till utflyttningen var en nedgång i jakt och fiske, som gjorde det svårt för samer utan renar att klara försörjningen. Även den bergsverkspolitik som förts kan ha medverkat. Och eftersom bondebefolkningen också drabbats hårt av utskrivningar under kriget, kan ett behov av arbetskraft ungefär samtidigt ha uppstått i kustlandet.³⁴

Enligt Marklund var fattigdomen utbredd. Han redovisar en skrivelse från 1742 som riktades till landshövdingen i Västerbottens län. I denna klagade samer i Pite lappmark på skattebördan och den fattigdom som gjort det svårt för dem att klara sin försörjning.³⁵

Den lösning som tidens makthavare såg framför sig uttrycks här i en skrivelse från Uppsala domkapitel 1641:

*... tiggeriet i görligaste mån skulle hämmas för dem alla: för lapparna genom tvångshänvisning tillbaka till fjällen att där idka brukliga näringsmedel, eller, om de ovillkorligen önskade bli kvar på landsbygden, till att taga tjänst hos annat folk.*³⁶

Marklund betecknar däremot 1748 års förordning som en nyorientering, i den bemärkelsen att det inte längre gällde att tvinga samerna tillbaka, utan att istället reglera villkoren för deras vistelse i kusten. Nytt var också att ett ökat ansvar nu lades på de myndighetspersoner och husbönder som tidigare uppenbarligen hade undvikit att rapportera samer som vistades olagligt i kustlandet.³⁷

I en undersökning av domböckerna för Pite och Ume lappmarker visar han på att bland de samer som vistades på landsbygden i det ”nedre landet” kom flest från Arvidsjaur. De flesta samer som lämnade Arvidsjaur valde att slå sig ner i Skellefteå. Många flyttade också till Piteå socken, färre till Umeå och Nordmalings socknar.³⁸ Marklund konstaterar dock att det finns ett mörkertal i redovisningen, genom att alla nedflyttande sannolikt inte antecknades i kyrkoböckerna.³⁹

³³ Marklund 1999, s. 11–16. Se även Marklund 2015, s. 39 ff. för en sammanfattning av undersökningens resultat.

³⁴ Marklund s. 39 f.

³⁵ Marklund 1999, s. 15.

³⁶ Göthe 1929, citerat efter Marklund 1999, s. 13. År 1641 var landsändan fortfarande en del av Uppsala ärkestift, Härnösands stift bildades först 1647.

³⁷ Marklund 1999, s. 25.

³⁸ Marklund 1999, s. 24 f.

³⁹ Marklund 1999, s. 17.

Samer i kustbygderna

Att samer vistades utanför lappmarken betraktades som ett problem redan på 1500-talet. Bakgrunden var enligt historikern Bertil Marklund att staten sedan 1500-talet försökt få samerna att bli bofasta i Lappmarken. Han anför ett citat av Gustav Vasa, som uppmanade birkarlarna att försöka förmå samerna att bli bofasta genom att anlägga hemman. Även Karl IX som 1602 befann sig i Västerbotten, bekymrade sig över samernas rörliga liv och förordnade:

*skall ingen Lapp wara lof gifwidr, att faare Marken omkringh som the her til dags giordt hafwe, uthan hwar byggie och boo ther han warder förordnatt och der bruke Träsk, Skogh och marck som Gud gifwer bäste nåden till.*⁴⁰

Begreppet ”laga försvar” låg till grund för resonemang omkring var olika kategorier av människor hade rätt att vistas. Den som hade laga försvar kunde själv försörja sig genom egna medel eller som näringsidkare. Den som hade arbete hos någon annan ansågs ha laga försvar, medan övriga var ”försvarslösa”. Begreppet hade använts redan på medeltiden och var formellt i bruk ända till 1885. År 1577 stadgades att försvarslösa kunde tas ut i soldattjänst eller i statligt tvångsarbete. Det gällde då inte enbart samer utan alla invånare som saknade försörjning.

Till följd av en ekonomisk kris hamnade det samiska samhället i svårigheter i början av 1600-talet. Skinnhandeln minskade samtidigt som staten höjde skatten och förändrade sina krav genom att kräva matvaror istället för som tidigare pälsverk. De renskötare som kunde övergick till en mer storskalig rennomadism än tidigare. Samtidigt

krävdes samernas medverkan i transporterna vid kronans gruvdrift. De hade tidigare varit befriade från krigstjänst, men tvångsrekryterades nu. I Pite lappmark skedde detta 1636–1659. De som inte kunde försörja sig eller ville undkomma tvångstjänstgöringen flydde till Norge eller ned till den svenska kustbygden.

Gunnar Hoppe uppskattade i sin avhandling *Vägarna i Norrbottens län från 1500-talet till våra dagar* (1945) Arjeplogs befolkning till 753 invånare år 1749, så gott som alla lappar, och Arvidsjaurs till 691 år 1741, blott lappar. Så gott som alla nybyggare i de båda socknarna var således samer. Han talade också om att rensjuka hade decimerat renhjordarna och tvingat samer att lämna renskötseln.⁴¹

Även i kustbygderna var det svåra tider och tiggande människor sågs som ett stort problem. Det är mot den bakgrunden man kan förstå det beslut som fattades av landstingen i Västerbottens län 1661:

*Det olidliga landsstrykande som härigenom landet sker av en hop flyktiga lappar, som med tiggeri samt pock hotar allmogen stor last tillfoga, skall allmänneligen förbjudas och lapparna påläggas förfoga sig still deras skatteland och hemvister i fjällen.*⁴²

Landshövdingen i Västerbottens län Johan Graan framförde också i en skrivelse 1667 att kronan skulle utge ett direktiv som förbjöd samerna att lämna Lappmarken.⁴³

⁴⁰ Fellman 1915, citerat efter Marklund 1999, s. 11.

⁴¹ Hoppe 1945, s. 73

⁴² Lundmark 2006a, s. 145, som citerat efter Nordberg 1928, s. 83.

⁴³ Lundmark 2006b, s. 51.

2 Samerna i kyrkans folkbokföring

Historikern Per Axelsson har i artikeln ”Kyrkan, folkbokföringen och samerna” (2016) belyst kyrkans sätt att insamla befolkningsstatistik och klassificera samerna från 1700-talet och framåt. Alltsedan 1686 års kyrkolag hade prästerna fört bok över födda, döpta, döda, begravda och vigda i församlingarna. När Tabellverket bildades 1749 i syfte att ställa samman nationell befolkningsstatistik förde prästerna över informationen från kyrkoböckerna.⁴⁴ Varken kyrkolagen eller Tabellverkets instruktioner innehöll direktiv för hur olika befolkningsgrupper skulle kategoriseras. I exempelvis Jokkmokks församling indelades församlingen under 1700-talet i husförhörlängden som prästfolk, nybyggare och lappfolk.⁴⁵

I Piteå landsförsamlings förhörsböcker indelas församlingen i byar och i respektive by i fastigheter med bonden/ägaren och familjemedlemmar, ibland pigor och drängar, *därefter* soldater och slutligen inhysesfolk. I de första förhörsböckerna återfinns samer i en särskild avdelning i slutet av periodens förhörsböcker. Från mitten av 1800-talet finns samer i respektive by men med beteckningen ”lapp”. Undantaget är Öjebyn där prästen och hans familj finns under Kyrkobordet.

Riksdagsmannen, Piteå sockens pastor Carl Solander engagerade sig i frågan och föreslog 1755 att det vore lämpligt att tabellverket skulle inhämta statistik över ”lapparnas tillväxt”. Ett försök att samla in sådana uppgifter gjordes, men presentationen av dem fullföljdes inte. De uppgifter som samlades in hamnade under kategorin ”Lappar, fångar och fattiga”.

Kyrkoböckerna fick under 1800-talet ett tydligare utförande och det blev obligatoriskt att skriva in namn och stånd. Det formulär som prästerna skulle fylla i för Tabellverkets räkning hade från 1805 en egen kolumn för samer. Där infördes även uppgifter om kön. Den samiska befolkningen klassificerades också under rubrikerna ”lappar som hafva ren”, ”lappar utan ren” och ”kringstrykande och vallhjon”. Denna klassificering fanns kvar till 1860 och har i forskningen tolkats som ett verktyg för kontroll av samerna. Enligt Axelsson bör den också ses mot bakgrund av statens önskan att förbättra yrkesstatistiken.⁴⁶ Det systemet märks dock inte i Piteå landsförsamling.

När Statistiska centralbyrån (SCB) inrättades 1858 föreskrevs att begrepp som *lappar, finnar eller zigenare* skulle användas för att skilja ”den svenska folkstammen” från det som betecknades som främmande etniska och kulturella element. I praktiken var det upp till prästerna att göra bedömningen av vilka som skulle betecknas som ”lappar”. I folkbokföringen i Piteå socken används ibland också begreppet av ”lapska nationen”. Enligt instruktionerna skulle det *språk* som talades i hushållet vara vägledande för kategoriseringarna.

Samma förhållningssätt fanns i den förordning om kyrkobokföring som kom 1894.⁴⁷ Under 1800-talet var begreppet ”folkstam” vanligast, medan ”ras” användes ibland. Problemen med att skilja folkstammarna från varandra blev allt mer uppenbara i det tidiga 1900-talet. Det ansågs då nödvändigt att förutom språket se till individernas *härkomst*, för att beräkna till vilken folkstam de hörde. I redogörelsen för folkräkningen 1920 användes begreppet *ras* och det angavs att barn skulle klassificeras efter faderns folkstam. Historikern Lennart Lundmark har genom ett räkneexempel visat att metoden var ytterst bristfällig.⁴⁸

⁴⁴ Axelsson 2016, s. 917 f.

⁴⁵ Axelsson 2016, s. 922.

⁴⁶ Axelsson 2016, s. 922.

⁴⁷ Lundmark, 1995, s. 125–130. Se även Sjögren 2016, s. 75.

⁴⁸ Om en svensk gifter sig med en samisk kvinna och deras son också gör det, och detta mönster upprepas, kommer barnen alltid

Till folkräkningen 1930 gjordes indelningen utifrån härstamning och försök att förfinas metoden gjordes utifrån användandet av kategorierna ”hellapp” och ”halvlapp”. Församlingsprästen utgick då utifrån tidigare kyrkobokföringsställe. De samer som kyrkobokförts i särskilda lappbyar klassades som hellappar. De klassades som hellappar om de eller båda deras föräldrar var födda i en lappby. Om enbart fadern var född i en lappby blev de halvlappar av lapsk stam. Om enbart modern var det, blev de halvlappar av svensk eller finsk stam. För barn födda utanför äktenskapet gick metoden däremot inte att tillämpa.⁴⁹

Vid nästa folkräkning som genomfördes 1945, hade kriterierna baserade på folkstam och ras försvunnit, som en konsekvens av erfarenheterna från andra världskriget. Då gjordes en särskild ”Lappräkning”. Bedömningsgrunden för SCB var nu dels vilka som hade lapska som hemspråk, dels vilka som var berättigade att bedriva renskötsel i enlighet med 1928 års renbeteslag. Dessa kategoriserades som lappbefolkning, men nu med tillägget att det inte avsåg ”en med hänsyn till raskaraktären avgränsad del av befolkningen”.⁵⁰

att räknas som svenskar trots att de efter fem generationer har 63/64-delar samisk härkomst. Lundmark 1995, s. 126.

⁴⁹ Lundmark 1995, s. 127.

⁵⁰ Citerat efter Lundmark 1995, s. 130. Sjögren 2017, s. 76

3 Spåren i landskapet

I byarna runt Infjärden finns spår av en samisk befolkning i både det fysiska och i det kognitiva landskapet. Till fysiska lämningar som fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar finns ibland även traditionsuppgifter knutna som berättar om samisk förekomst. Även i ortnamn och platsnamn är den samiska närvaron tydlig.

Ortnamn, platsnamn och smånamn

Arkeologen Ingela Bergman har genom analys av Lantmäteriets översiktskarta och Lantmäteriets ortnamnsdatabas kartlagt förekomsten av ortnamn med samisk anknytning. Ortnamn som innehåller etnonymen ”lapp” är talrikt förekommande och uppgår i Norrbotten och Västerbotten till omkring 800. Drygt 30 % finns i kustlandet och mer än 50 % i området mellan kust och inland. Lägst antal finns i inland och fjäll.⁵¹

I Pitebygdens finns enligt Bergman drygt 30 rennamn, de flesta vid kusten på öar och halvöar, men även vid sjöar och myrar. Rennamnen tycks berätta om markanvändningen. De återfinns på lavmarker som användes för vinterbeten, men även vid myrar som var sommarbeten.⁵²

Ortnamn, platsnamn och ”smånamn” bär på historisk information och är starkt kopplade till traditioner. De har en praktisk funktion och bildas ofta spontant utifrån människors behov av att tala om viktiga lokaliteter. De kan också berätta om mark- och resursutnyttjande i äldre tider.⁵³ De rikligt förekommande namnen i

Piteå kommun kan följaktligen sättas i samband med att nomadiserande, renskötande samer alltsedan 1600-talet vintertid flyttat ut till kustlandet och gör så än idag.⁵⁴

Men namnen kan också ha ett betydligt äldre ursprung. Det finns inom Piteå kommun ett antal ortnamn som uppenbarligen har samiska rötter. Det är då troligt att namngivningen gjorts av en samisktalande befolkning och att namngivningen skett innan svenskan blivit dominerande språk. Därefter har namnen varit etablerade och bibehållits av en svenskspråkig befolkning. Till denna kategori hör Tjautjer, Pjesker, Bänker(träsk), Koler(träsk) och Teuger(träsk), platser som ligger i Piteå kommuns inlandsdelar i Markbygden och upp mot lappmarksgränsen. Träsknamnen har utvecklats ur äldre benämningar, eftersom ”er” kommer av samiskans -jaur/jávvre och haure/hávvre, som betyder sjö. Därefter har beteckningarna ”träsk” hakats på, vilket tyder på att den ursprungliga betydelsen gått förlorad för en svenskspråkig befolkning.⁵⁵ I detta område saknas däremot ”lapp-”namnen nästan helt.⁵⁶

Det förefaller troligt att ”lapp-” och ”ren-”namnen givits av en icke-samisk befolkning, som haft behov av att särskilt peka på etnicitet och/eller näringsfång. Detsamma bör gälla för beteckningarna som innefattar ”kåta”.

Enligt Bergman har platsnamn med förledet lapp- har ofta koppling till jordbruksbyar och återfinns exempelvis vid Hemmingsmark, Svensbyn, Hortlax, Norrfjärden, Långnäs och Öjebyn. Namnen förekommer också inom den fasta byabebbyggelsen, som för Lappgårdan i Böle, Lappnäset i Hortlax, Lappkåtavallen i Roknäs och Lappviksheden i Sjulnäs.⁵⁷

⁵¹ Bergman 2010, s. 168–173.

⁵² Bergman 2010, s. 183.

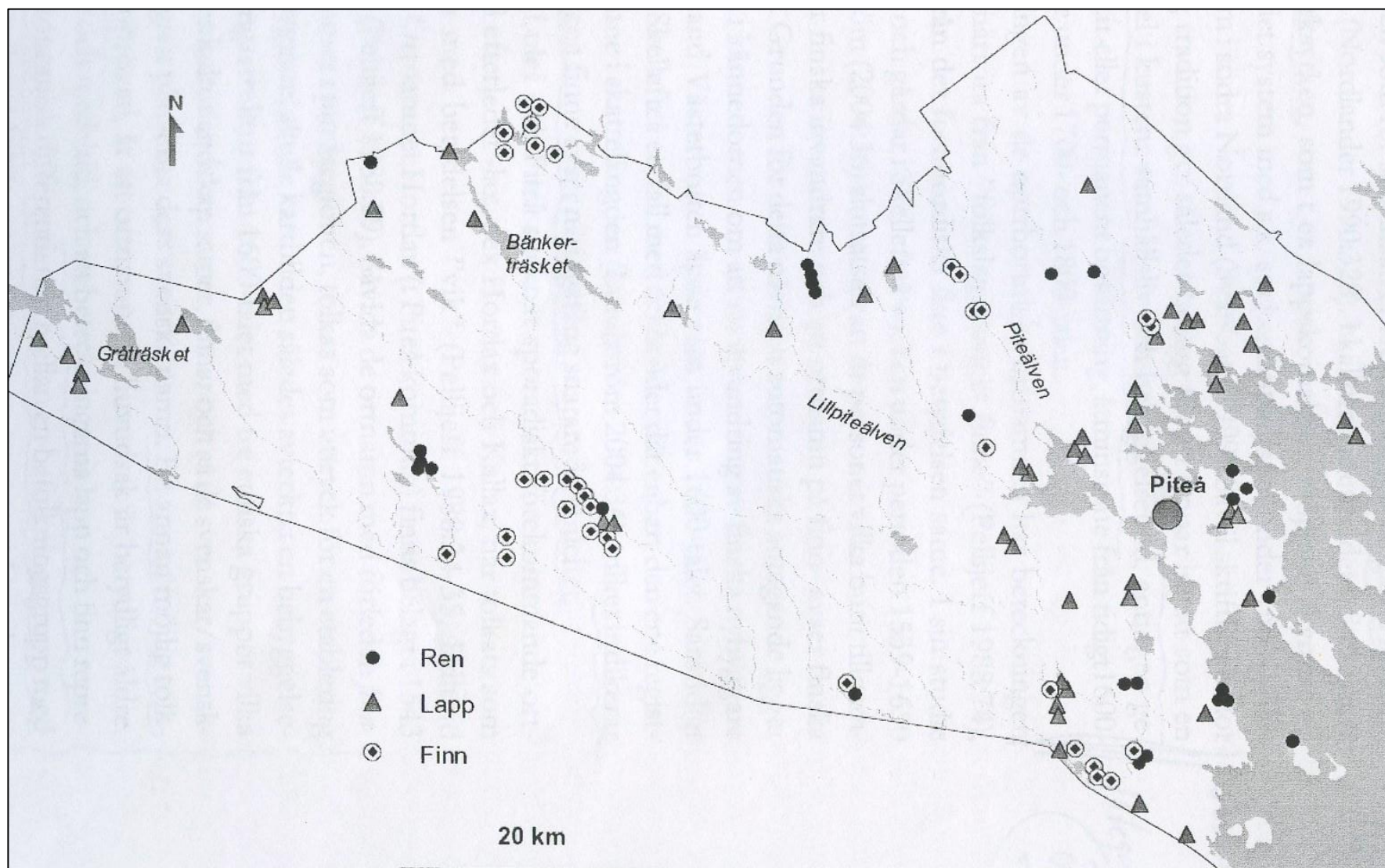
⁵³ Nyström 2003, passim.

⁵⁴ Bergman 2010, s. 172 & 183.

⁵⁵ Bergman 2010, s. 180.

⁵⁶ Bergman 2010, s. 175.

⁵⁷ Bergman 2010, s. 175 samt Ortnamnsregistret.

Piteå kommun, symbolerna markerar förekomst av platsnamn på ren-lapp- och finn-. Karta ur Bergman (2010).

Lappnamnen är intressanta som markörer av platser som har samisk anknytning. Men de kan även mer specifikt ge kunskap om markanvändningen. De har som efterled ofta naturnamn: -myr, -tjärn, -träsk, -sjö, -hed. Att kombinationen ”lappmyr” är vanligare än ”lapphed”, antyder enligt Bergman att kustmarkerna nyttjats för bete såväl sommar som vinter.

Namn som innefattar begrepp som gärda, hjäll, boda/bodar samt stuga eller kåta är relativt frekvent förekommande och syftar då på bebyggelse. Där har uppenbarligen stått mer eller mindre fasta anläggningar eller byggnader med samisk anknytning. Begreppet ”hjäll” syftar på en sorts torkställning som har samiskt ursprung.⁵⁸

I Pitebygdens jordbruksbyarna finns även ett antal namn med samiskt ursprung. Bergman exemplifierar med *Kalma* vid Lillpite som är namnet på bebyggelsen nära ett berg, Gråberget. *Krossen*, *Sodok* och *Tjoppen* i Svensbyn, samt *Kårbåga* i Långnäs är däremot gårdsnamn.⁵⁹ Mer om dessa nedan.

Även i yttre skärgården finns namn som tycks vara samiska: Rebben, som i öarna Stor-Rebben och Lill-Rebben, Peken och Patta-Peken som också är öar, samt Inre och Yttre Skitoviken på och vid Mellerstön. Nära Jävre finns Sisiktjärnen.⁶⁰

Ortnamnsregistret vid Institutet för språk och folkminnen innehåller uppgifter om namnens äldsta belägg och deras uttal.⁶¹ En sökning för socknarna Hortlax, Norrfjärden, Piteå lands och Piteå stad ger mängder av träffar på ”lapp-” och ”ren-” namn. Det finns också många namnkombinationer på ”kåta”. Lappnamnen är vanligast, men även sammansättningar med ren är rikligt förekommande.

⁵⁸ Muntlig uppgift från Ingemar Sjölund, Öjebyn, våren 2019.

⁵⁹ Bergman 2010, s. 181, om *Kalma*, se även Pelijeff 1988, s. 79

⁶⁰ Bergman 2010, s. 181. För namnens tolkning, se s. 181 samt där anförd litteratur.

⁶¹ Ortnamnsregistret, sökningar på lapp, ren och kåta.

Fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar

Enligt kulturmiljölagen är en *fornlämning* en lämning efter mänsklig verksamhet som tillkommit genom äldre tiders bruk och är permanent övergiven. Alla fornlämningar har ett skydd i kulturmiljölagen. Skyddet gäller även om lämningen inte är känd sedan tidigare. Som *övrig kulturhistorisk lämning* betecknas spår efter mänsklig verksamhet, som tillkommit under och efter år 1850. Sådana har inte samma lagskydd, men ska visas hänsyn och aktsamhet. Bestämmelser om övrig kulturhistorisk lämning finns även i Skogsvårdslagen.⁶²

Eftersom södra Norrbottens kustland låg under kustlinjen till för cirka 4 000 år sedan, finns i Infjärden inga spektakulära fynd av Dumpokjauratjs eller Aareavaras karaktär. I Riksantikvarieämbetets (Raä:s) databas *Fornsök* finns dock många objekt som tyder på samisk närvaro under många hundra år. Inventeringar av ämbetet under mitten av 1900-talet, men framför allt 1980- och 1990-talen, ger till resultat flera hundra fornlämningar och fornfynd. Fynden visar på bland annat boplatser, boplatsvallar, rösen och härdar. Flera av dem beskrivs som av ”stenålderskaraktär”. En del kan sättas i samband med samisk närvaro i området. Ytterst få fornlämningar har undersökts närmare. *Härd* är en enkel, öppen eldstad och är vanligen ett tecken på samisk närvaro. Vanligtvis används uttrycket *viste* om samernas boplatser i skogslandet.

Av de fornlämningskategorier som registret använder kan flera knytas till samisk närvaro: det gäller sökorden *härd*, *kåta*, *rengärde*, *renvall*, *viste*, *offerplats*.

Enligt *Fornsök* (den äldre versionen) finns 168 registrerade objekt i Svensbyn. Av dessa är 25 objekt härdar. Dessutom finns två objekt

som betecknas som visten och en som möjlig offerplats. Sökningar på kåta, rengärda och renvall ger däremot inga träffar.

Motsvarande sökningar på Lillpite ger 93 registrerade objekt, varav sju betecknas som härdar och ett objekt som viste. För Rognäs finns 62 registrerade objekt, varav en härd och tre offerplatser. För Böle finns 59 registrerade objekt, varav nio härdar och två visten.

Bland etnologen och språkforskaren Edvin Brännströms uppteckningar som gjordes bland samer i Arvidsjaur och Arjeplog på 1930-talet, finns följande notering från 1931:

Långnäs i Piteå, Sjulnäs, Böle, Pitholmen, Älfsbyn, Rognäs och Lappgärdan äro från början lapska byar. Förr fanns bara lappar nere vid kusten, de första svenskarna där bosatte sig i Svenskbyn, därav fick den sitt namn. På lapska heter

<i>Långnäs</i>	<i>Kohgäs-njuennes</i>
<i>Sjulnäs</i>	<i>Schule-njuennes</i>
<i>Böle</i>	<i>Bäolle (betyder barfläck)</i>
<i>Älfsbyn</i>	<i>Intja-njuennes</i>
<i>Rognäs</i>	<i>Ruokon-njuennes</i>

Uppgifterna meddelades av skogs- och fiskarsamen Nils Andersson, Brännudden, Arvidsjaur.⁶³ Oavsett om uppgiften har historisk bäring eller ej, är uppteckningen intressant genom att den visar på att det funnits en levande tradition omkring byarnas uppkomst.

⁶² <https://www.lansstyrelsen.se/norrboten/samhalle/kulturmiljo/fornlamningar-och-fornfynd.html>, hämtat 2021-02-15

<https://www.skogsstyrelsen.se/lag-och-tillsyn/forn--och-kulturlamningar/>, hämtat 2021-02-15.

⁶³ Brännström 2017, s. 90.

Svensbyn

Svensbybor har ofta kallats "Svensbylappar" i folkmun. I den bok som blev resultatet av en studiecirkel i byn i mitten av 1980-talet heter kapitlet som skrivits av Jan-Olof Hedström just "Svensbylapparna".⁶⁴ Orsaken till uttrycket är dunkelt, möjligen har det att göra med den samiska boplaten som kallas "Kåtan". Mer om detta sist i detta avsnitt.

Svensbyboken bygger på material från bland annat byns byakista, andra byahandlingar, enskilda gårdars handlingar, fotografier och muntliga berättelser, men även på kartor från 1634 till 1988. Svensbyboken är den byabok som mest grundligt söker ge en bild av samernas närvaro i den delen av Infjärdensområdet. Studiegruppen säger dock i inledningen till kapitlet, att samerna inte spelat någon framträdande roll i byns historia och att de bara i undantagsfall uppträder i arkiv och muntliga berättelser.⁶⁵

Svensbyboken innehåller flera exempel på namngivning som tyder på samisk närvaro. I närheten av "Kåtan" som ligger väster om den odlade marken i byn finns namnen "Lappbäcken", "Lappmyran" och i närheten också "Lapp-Jan-Erik-myran". Eftersom "Kåtan" finns med i Riksantikvarieämbetets databas och varit bebodd av samer på 1700-talet eller tidigare är det en rimlig tolkning att de tre namnen har koppling till samisk bosättning. Andra namn med tänkbar samisk anknytning är "Krossen" och "Tjoppen". Båda är svåra att förklara men språkforskaren Israel Ruong har gett förslag. "Krossen" kan gå tillbaka på ett samiskt uttryck som betyder korsväg och bakom "Tjoppen" kan ligga det pitesamiska ordet för mössa.⁶⁶ Pelijeff förtydligar att för Krossen finns ett samband med det samiska *kruossa* som betyder kors och för Tjoppen att det rör sig om det samiska

tjuhpe 'toppig samisk (kvinno)mössa'. Pelijeff lyfter också fram namnet "Sodok" i samband med Svensbyn. Han anser att det sannolikt har samiskt ursprung, men att innebörden är oklar.⁶⁷

Studiegruppens undersökningar i naturen kombinerat med kartstudier, framför allt den ekonomiska kartan från 1940-talet, har pekar på många boplatser för skogssamer från Östra Kikkejaurs sameby. Fyra vinterboplatser har identifierats, alla på rätt långt avstånd från byns centrum, cirka 10 kilometer. Det är väl anlagda härdar mitt i fasta timrade kåtor byggda på skogssamiskt manér. Vid platserna har funnits förrådsbyggnader eller torkställningar. När Svensbyboken skrevs 1986 fanns fortfarande synliga rester efter boplatserna. De användes troligen fram till 1890-talet för intervistelse mellan november och april. Med utgångspunkt i muntlig tradition har studiegruppen också ansett sig finna spår efter nomader, bland annat gravar och en seite.⁶⁸ Det bör påpekas att seiten inte finns med i Fornsök.

Några svensbybor har haft "renmakt" fram till cirka 1900, dvs. de ägde skötesrenar som ingick i samernas egna hjordar. Skötesrenar brukar anses vara ett bevis på goda kontakter mellan samer och bönderna och går kanske tillbaka till birkarlatiden. Bönderna i Liden samlade sina renar på Granden, i den sänka som kallas Pusten.⁶⁹ Mer om skötesrenar i nästa kapitel.

En av fornlämningarna i Svensbyn betecknas av Riksantikvarieämbetet som ett viste och är beläget i sydvästra delen av Svensbyn. Vistet består av stensamlingar och gropar. Stensamlingarna anses vara av hög ålder. Enligt ämbetet kan de vara

⁶⁴ Svensbyn del 1, s. 177–185.

⁶⁵ Svensbyn del 1, s. 177.

⁶⁶ Svensbyn del 1, s. 178.

⁶⁷ Pelijeff 1988, s. 105, 116 och 119.

⁶⁸ Svensbyn del 1, s. 180–182.

⁶⁹ Svensbyn del 1, s. 182.

av samisk härkomst och fungerat som förrådsgömmor.⁷⁰ Ett annat viste ligger väster om den centrala bebyggelsen i Svensbyn och benämns "Kåtan" (pluralis av kåta). Åtta husgrunder med spismursrester, källargropar, röjda ytor och diken finns inom ett område 200x70 meter. En kåta finns angiven på en karta från 1795 men den är inte med på laga skifteskartan från 1897.⁷¹

Som redan nämnts finns från Svensbyn också ett belysande exempel på en traditionsuppgift som är intressant i sammanhanget. Öknamnet "svensbylapparna" användes något nedsättande av personer från andra byar, som en benämning på svensbyborna. Jan-Olof Hedström anser att det förmodligen har sitt ursprung i det faktum att samer "bosatta på Svensby-skogen och nomader med vinterbete där var ju mer karakteristiskt för vår by än för övriga Pitebygden".⁷²

Barktäkt vid "Kåtan" i Svensbyn. Foto Catharina Westling, Piteå museum 2016.

"Kåtan" ligger väster om den centrala bebyggelsen i Svensbyn. Benämningen betecknar kåta i pluralis och på platsen finns åtta husgrunder. Foto Catharina Westling, Piteå museum 2016.

⁷⁰ <https://app.raa.se/open/fornsok/lamning/44f6d520-dc29-4295-bf5e-0e59f82007a7> hämtad 2021-02-15.

⁷¹ <https://app.ra.se/open/fornsok/lamning/f3f24305-e2ce-410c-a949-c33322d6126e> hämtad 2021-03-14

⁷² Jan-Olof Hedström 1986, s. 184.

Lillpite

Byn Lillpite ska enligt sägnen först ha bebotts av samer. Enligt Axel Grahn, som lämnade det första bidraget till Lillpites historia (1975) har det ”av ålder” funnits samer som hade renbeten vid kusten och som handlade med byns befolkning och även via birkarlar. Grahn ansåg det sannolikt att den första bebyggelsen legat vid sluttningarna nedanför Gölaberget. Där fanns rester av husgrunder, som han anförde som bekräftelse på sin teori.⁷³ Från detta område utgår också den stig som kallas kyrkvägen och leder över Sjulnäs marker ned till Smessen, där det finns en bebyggelselämning. Sedan vidare in på Långnäs område och upp mot Kyrkbyn.⁷⁴

Ett examensarbete vid Tekniska Högskolan i Stockholm av Sam Sandström ger också en del upplysningar om byns historia. Enligt en muntlig uppgift (osäkert från vilken tid) till Sandström skulle de tre äldsta gårdarna i Lillpite ha grundats av tre samer, gårdarna Mattis, Kläppe och Klemmes.⁷⁵ Mattis/Mattes och Klemens var vanliga samiska förnamn.

Runt Torrbergstjärn finns ett boplatsoområde med härdar som betecknas som samiska. I området finns ett tjugotal härdar som är fördelade på sju boplatser. Lämningarna är ofta ovala och mäter cirka en meter. De betecknas som härdar efter kåtornas eldstäder. Härden är inte daterade men uppges förekomma under en lång tidsperiod, från 800-talet e.Kr.⁷⁶ Även vid Hällbergstjärn norr om Yttersta finns

lämningar av härdar. På många platser i Lillpiteområdet finns även lämningar av fångstgropsystem.⁷⁷

Under medeltiden låg Lillpite vid älvmynningen av den stora vik som numera kallas Svensbyfjärden, som sträckte sig ända upp hit.⁷⁸ Lillpite var också utgångspunkt för den äldsta landsvägen från kustlandet till Pite lappmark. Det bidrar kanske också till förklaringen av de nära kontakter som byggdes upp mellan samer och bybefolkning. Handelskontakter mellan lappmarken och Lillpite har förekommit sedan i varje fall 1600-talet. Uppgifter om att här fanns en lappmarknad finns hos ett par forskare, men verkar härröra från en enda källa, en saköreslängd från 1604. Denna omtalar ett slagsmål ”i lille Pitheå, på then tijdh ther hölls Lappmarcknan”.⁷⁹ Slagskämparna kom från Skellefteå och Kalix socknar. Därigenom har slutsatsen dragits att det rörde sig om en etablerad marknad med långväga besökare.

En grupp historiskt intresserade personer i Lillpite startade 1983 en studiecirkel i NBV:s (Nykterhetsvännernas Bildningsverksamhet) regi. Syftet var att samla in bilder för att sammanställa dem till en bok om byn. Bilderna kompletterades med data från förhörböcker, mantalslängder och protokoll från byastämmor och byhandlingar. Resultatet av studiecirkeln blev byaboken *Lillpite i ord och bild*. Där finns en uppgift om att marknaden hölls på den s.k.

Björkmansgården:

⁷³ Axel Grahn, Anteckningar om Lillpite, 1975, s. 11. Platsen har markerats i projektet *Kulturmiljövård i skogen*, Piteå museums arkiv, kartblad 24L:20, nr 1.

⁷⁴ *Kulturmiljövård i skogen*, Piteå museums arkiv, kartblad Böle 24L:20, nr 15 (gruva vid gångarstigen), 17 & 18 (gamla vägsträckningar, Kyrkvägen och Kyrkbacken) och 26 (bebyggelselämning).

⁷⁵ Sandström 1975, s. 14.

⁷⁶ Gula kartan Lillpite 24K:27, baksidestext, *Norrbottnens synliga historia, del 2 band 2*, s. 686 f.

⁷⁷ Se Fornsök.

⁷⁸ Pelijeff 1988, s. 23.

⁷⁹ Bergling 1964, s. 152, Hoppe 1945, s. 59 f. I *Lillpite i ord och bild*, s. 119, finns uppgiften att lappmarknad hölls där redan 1595. Det är en missuppfattning av Hoppes text.

Strax norr om gården går Lillpiteälven förbi och på älvstranden nedanför gården har det funnits båthus som haft den dubbla uppgiften att dels hårbärgera båtarna och dels tjänstgöra som magasin för lapp-produkterna. Här har också magasinrats bly- och silvertackor som vintertid fraktades med ren den långa vägen från Nasafjäll ned till kusten.⁸⁰

Enligt ortnamnsforskaren Gunnar Pelijeff var Björkmans namnet på en gård, nr 5 i Lillpite.⁸¹ I projektet *Kulturmiljövård i skogen* uppmärksammades särskilt två platser som tillskrevs samisk koppling. Nedströms Yttersta, på en moränkulle vid norra sidan av Lillpiteälven finns en plats som i inventeringsmaterialet kallas "Lappgården". Det är en gräsbevuxen platå rätt högt över älven och nedanför den finns ännu en platå invid stranden. På platsen finns också bebyggelselämningar.⁸²

På södra sidan av älven intill Råbäcken, finns ett område med lämningar efter fyra husgrunder, som enligt tre informanter sagts vara boplatser för "lappar".⁸³ Lämningar med samiska anknytning ska ha funnits på Kullen ovanför, där motionsslingan nu går.⁸⁴

På *Gula kartan* över Lillpite finns inga lapp- eller rennamn. I ortnamnsregistret finns dock en uppteckning av B. Nygren 1934, som uppger att Lappgården är en gård sydväst om Holmen, på Lillpite ägor. Nygren noterar: "Man antager att någon lapp bosatt sig där".⁸⁵

Berget Gråberget ligger i utkanten av Lillpite, mot Åträsk. Berget har enligt Pelijeff tidigare benämnts Kalma. Ortnamnsregistret upptar Kalma som benämning på både bebyggelse och terräng, det finns också sammansättningar: Kalmaberget och Kalmabäcken. Pelijeff

På en gräsbevuxen platå ovanför Lillpiteälven finns platsen som kallas Lappgården. Foto Anna Elmén Berg, Piteå museum 2020.

tolkar namnet som samiskt och menar att det härstammar från det samiska ordet *kalme* "ställe där någon förolyckats och sedan blivit funnen död, plats där någon förolyckad blivit nedgrävd utan jordfästning".⁸⁶

I en agrarhistorisk landskapsanalys från 1998 redovisas en uppgift om att på en karta från 1796–1797 ska ha funnits ett lappviste vid Råmyran.⁸⁷ Uppgiften finns också med i Raä:s Fornsök men vid fältbesök 1989 kunde inga lämningar iaktas.⁸⁸

⁸⁰ Lillpite i ord och bild, s. 119.

⁸¹ Pelijeff 1988, s. 113.

⁸² Kulturmiljövård i skogen, Piteå museum, kartblad 24K:27, nr 5.

⁸³ Kulturmiljövård i skogen, Piteå museum, kartblad 24K:27, nr 2.

⁸⁴ Muntlig uppgift från Kenneth Awebro. 2020-05-11.

⁸⁵ Ortnamnsregistret, se även Pelijeff 1988, s. 118.

⁸⁶ Pelijeff 1988, s. 77 & 79, Ortnamnsregistret, sökord "Kalma".

⁸⁷ Jonsson sid 7

⁸⁸ <https://app.raa.se/open/lamning/f5794ad3-41a3-4dac-95cb-01fb617904f0>
hämtad 2021-03-14

Roknäs

I *Roknäs: Mitt i Pitebygden* utgiven av Roknäs byasamfällighet (2007) beskrivs Roknäs historia från forntiden till mitten av 1800-talet. Forskning inom en rad vetenskapliga områden som historia, arkeologi och ekonomisk historia ligger till grund för boken, men material och fotografier har samlats in i en studiecirkel med många deltagare. Som en premiss anförs att ”Viktig för bygdens utveckling var sannolikt också sameekonomin blomstring med alltmer intensiva kontakter med omvärlden som följd”.⁸⁹ Roknäs byaforskare (i stort samma grupp som arbetade fram den första Roknäs-boken) utgav 2018 byahistorien, *Roknäs: Mitt i Pitebygden II 1850–1950*. I den sägs att någon fast bosättning i det område som kallas Söder inte uppstod förrän på 1800-talet och att ”Samerna hade då sedan lång tid tillbaka betraktat skogs- och hedmarken söder om Rokån som sitt renbetesland”.⁹⁰

Den samiska befolkningen tycks med andra ord ha haft självklar hemortsrätt i byn vid denna tid. Bydelarna Storsöder och Lillsöder ligger båda på södra sidan om Rokån. Lillsöder ligger längre västerut och togs i bruk för bebyggelse under 1800-talets första decennium. Söder om Lillsöder vittnar platsnamnet ”Lappkåtavallen” om att samer bebott området. Detta låg nära renarnas vandringsstråk och på hedmarkerna fanns bete, exempelvis söder om ”Rebbenåsen” nära Lillsöder. Enligt byabokens författare betyder samiskans *riebmat* hed och området har också av byborna benämnts just Heden.

⁸⁹ *Roknäs: Mitt i Pitebygden*, 2007, s. 54.

⁹⁰ *Roknäs: Mitt i Pitebygden II*, 2018, s. 131.

⁹¹ Lars Hedström och Birgit Svedberg, ”Lillsöder och Kvarnbacken: samer, soldater och småbrukare”, *Roknäs: Mitt i Pitebygden II*, 2007, s. 204 f.

⁹² Lars Hedström, Birgit Svedberg & Nils Dahlbäck, ”Vårt kära Söder”, *Roknäs: Mitt i Pitebygden II*, 2018, s. 131.

Byaboken nämner även andra platser med samisk anknytning söder om Rokån: Nils Isakssons Lappgårde (nr 225) vid (östra och västra hagen och nedre Kläppen”). Isacson uppges ha varit född 1752 och var hemmansägare på Olofsgårde (nr 12).

Mellan Degermyran och Lommyran ligger en åkerteg (nr 226) ”vid husen” som ägdes av lappmannen Klement Svenssons änka. På 1817 års karta markerades tolv byggnader på platsen. Vid Tryträskbäcken finns på samma karta en odling som kallas ”Lapprödden”. Vid Rebbenåsens södra del är även ett ”Lappgårde” (nr 229) utmärkt.⁹¹

Den del av byn som kallas Storsöder karakteriseras i den andra byaboken (2018) som ”Skogssamers land”.⁹² Det sägs här att området söder om Rokån först togs i bruk av skogssamerna. Utifrån en storskifteskarta från 1818 anförs belägg för samers närvaro i skogen söder om Rokån:

En äga (nr 225) kallas Nils Isacssons lappgårde vid nedre Kläppen. En annan (nr 226) är redan nämnd ovan. Där fanns också ”söder om Söder” en plats som kallades ”Kåtavallen”. I kapitlet namnges även ett antal samer som bodde i området i slutet av 1800-talet.⁹³ Mer om dessa i kapitel 4.

Lämningar efter boplatser i Roknäs ger en bild av Roknäs forntid.⁹⁴ Vid Riksantikvarieämbetets inventering 1989 fann arkeologerna en stenring eller härd som möjligen kan vara en samisk offerplats.⁹⁵ I närheten finns ytterligare ett objekt som kan ha koppling till det nämnda. Det bör påpekas att uppgifterna vilar på äldre meddelanden.

⁹³ Lars Hedström, Birgit Svedberg & Nils Dahlbäck, ”Vårt kära Söder”, *Roknäs: Mitt i Pitebygden II*, 2018, s. 135 f.

⁹⁴ *Roknäs: Mitt i Pitebygden*, 2007, s. 31–42.

⁹⁵ <https://app.ra.se/open/fornsok/lamning/7483ff0a-3c59-4983-b700-2112b389922f> hämtad 2021-03-14.

Böle

Böle bygdeforskargrupp publicerade 1993 Böhle bygdebok, länkar till våra rötter. Den ger en bild av byns historia från cirka 2 000 f.Kr, av livet i byn och de olika bydelarna, men också av socialt liv och samhällsutveckling.⁹⁶ Böle by har varit bebodd sedan 4 000 år tillbaka, men den nämns i historiska källor från 1500-talet.

I Böle är *Lappgärdan* ett bebyggelseområde intill Lappgårdsviken, som är en del av Långnäs fjärden. Pelijeff anser att namnet närmast betecknar en byadel.⁹⁷ Ovanför viken breder Bölesheden ut sig och längre söderut kallas även det område som finns på Öjebyns ägor för Heden. Av oklar anledning kallas området mellan Heden och Hamnviken på Gula kartan för *Lappgubben*.⁹⁸ Oavsett betydelse ligger det nära till hands att anta att hela det stora hedområdet varit betesland.

Författarna av byaboken om Böle har genom kartstudier belagt namnet *Lappgärdan* på kartor från 1695 och framåt.⁹⁹ I ortnamnsregistret finns två uppteckningar om namnet. Den första är gjord av B. Nygren 1934. Denne uppger att Lappgärdan syftar på gårdar vid Lappgårdsviken på Böle ägor: "Böle nr 1, Lappgårde kb. 1770". Den andra är gjord av Gunnar Pelijeff 1960 och lyder: "Där bodde ursprungligen lappar och de uppges ha varit de första bebyggarna i byn". Namnet *Lappgårdsviken* finns också belagt i tre uppteckningar, från 1934, 1959 och 1971.¹⁰⁰

Enligt byaboken har platsnamnet Lappgärdan antagligen tillkommit på grund av att samerna under lång tid använt området för

samling och skiljning av renar. Byaboken uppger att samerna kommit med sina renar till Böle under 1800-talet, kanske redan under 1600- och 1700-talen. Där har också uppstått en form av marknad för byte av varor mellan samerna och den fasta befolkningen.

Byaboken dokumenterar även en företeelse som är intressant för förståelsen av interaktionen mellan samer och bofasta i slutet av 1800-talet. Samerna uppges då enligt en muntlig tradition ha haft en "fast samlingslokal" i den stora salen hos hemmansägaren Lars Boström, som de fick använda vid vintervandringarna. I utbyte för gästfriheten åtog sig samerna skötseln av bondens renar. Detta tyder på en allmänt god relation och samarbete mellan de båda grupperna. Samtidigt finns exempel på misstro mot samerna. Bönderna i Böle hade skötesrenar som ingick i samernas renhjordar. En del gjorde gällande att böndernas renar sällan ökade i antal.¹⁰¹ Läs mer om skötesrensystemet i nästa kapitel.

Ett annat exempel från Böle, belyser förhållandet att "lapp" nyttjades som öknamn. Isak Tiock bodde i Böle 1661–1664 och var underbergmästare vid Piteå Silververk och därefter bergmästare vid Luleå Silververk. Han kallades lapp, inte för att han var same, utan sannolikt för att han vistades i Lappmarken. Byaforskarna härleder en anekdot om "lappen som kunde knacka bly" till Tiock och menar att namnet Käcktjärn kan härledas till honom, efter som det på 1695 års karta stavades Tiecktiern.¹⁰² Pelijeff håller för troligt att tjärnen istället är namngiven efter en soldat.¹⁰³ Hur som helst tyder anekdoten på att den som kallades lapp inte behövde vara av samiskt ursprung, utan att begreppet även användes om personer som hade samröre med samer eller arbetade i det område som ansågs samiskt.

⁹⁶ Böhle – bygdebok, länkar till våra rötter, 1992.

⁹⁷ Gula kartan 24L:20, Pelijeff 1988, s. 118.

⁹⁸ Gula kartan 24L:20. I ortnamnsregistret finns ingen uppteckning av namnet Lappgubben. Korhonen 2009, s. 229 skriver "en hed i trakten [av Böle] kallades Beävvllagualbban (-gualbban 'hed')." Är det kanske det begreppet som förvanskats?

⁹⁹ Böhle bygdebok 1992, s. 73.

¹⁰⁰ Ortnamnsregistret, sökord Lappgärdan och Lappgårdsviken, Pelijeff 1988, s. 73.

¹⁰¹ Böhle bygdebok 1992 s. 7 f. och 73 f.

¹⁰² Böhle bygdebok 1993, s. 67.

¹⁰³ Pelijeff 1988, s. 73.

I Böle finns också flera objekt som Riksantikvarieämbetet bedömer som tecken på samisk närvaro, bland annat flera härdar. Två stensättningar har enligt ämbetets fornminnesinventering 1947 funnits på den platsen eller i dess närhet en samisk vinterboplat.¹⁰⁴

Vid Råberget finns stensättningar och härdar som enligt fornminnesinventering från 1947 kan ha samband med samisk närvaro i området. I beskrivningen från inventeringen sägs att på platsen eller i närheten av den ska ha funnits en samisk vinterboplat.¹⁰⁵

Sjulnäs och Långnäs

Sjulnäs och Långnäs ingår inte i vår undersökning av den samiska befolkningen i Infjärden. En översiktlig genomgång visade på att antalet samer som omnämndes i källmaterialet var få i jämförelse med övriga byar. Men i det fysiska landskapet och i ortnamnsmaterialet finns påtagliga vittnesbörd om den samiska närvaron. I senmedeltida skattelängder inräknades i byn Sjulnäs även Långnäs, som senare avskildes som en egen by. Förhållandet förändras över tid: i 1605 års jordebok upptas byarna tillsammans, i 1607 års jordebok var för sig. I 1667 års jordebok redovisas de som helt separata byar.¹⁰⁶

Lappviken i området mellan byarna uppges ha varit en uppehållsplat för samer, och renarna betade på Lappviksheden öster om viken. Söder därom finns även en plats med namnet Hedgärdan. På Gula kartan ser Lappviken numera ut som en myr, men det var tidigare är en avsnörd havsvik innanför Viken, som är ännu en

avsnärd vik, numera insjö. En bäck strömmar genom dessa vikar och sedan ut i Kullviken, som är del av Långnäs fjärden.¹⁰⁷

I ortnamnsregistret finns en uppteckning av namnet Kalman från 1934, där det sägs beteckna ”förutvarande fåbodar” på Sjulnäs ägor. Upptecknaren B. Nygren uppger att namnets uppkomst och betydelse är obekant.¹⁰⁸ (Jmf Kalma i Lillpite)

Bergman upptar i sin uppställning av samiska ortnamn i Piteå kommun gårdsnamnet Kårbåga. Pelijeff uppger att det rör sig om en gammal soldatrote, men har ingen förklaring till ordets betydelse eller härstamning. I ortnamnsregistret finns Korbåga upptaget som gården Långnäs nr 15, som källa uppges kyrkoboken 1770. Upptecknaren B. Nygren uppger 1934: ”Namnet numera okänt”. Bergman menar att namnets utgångsform kan ha varit guarb- som betyder ”de som bränner/har bränt”.¹⁰⁹ Med andra ord möjligen en samisk benämning på en gård där svedjebruk bedrivits.

¹⁰⁴ L 1993:2308 Härd, Raä-nummer Piteå socken 30:2,
L 1993:2618 Härd, Raä-nummer Piteå socken 30:1.

¹⁰⁵ L 1993:2619 Viste, Raä-nummer Piteå socken 30:3.

¹⁰⁶ Pelijeff 1988, s. 20 ff, 27, 65 & 84.

¹⁰⁷ Gula kartan 24L:20.

¹⁰⁸ Ortnamnsregistret, sökord ”Kalman”.

¹⁰⁹ Pelijeff 1988, s. 114, Bergman 2010, s. 181.

4 Samerna i Infjärdensområdet

Kunskaperna om samisk närvaro i Piteåområdet före början av 1700-talet är begränsade. Eftersom de inte ägde jordbruksmark eller fastigheter återfinns de inte i jordeböcker och mantalslängder och har därmed inte en given plats i lokalhistorien. Den mest omfattande bilden av samisk närvaro ger en genomgång av kyrkoarkiven i kommunens församlingar. Den aktuella dokumentationen omfattar byarna Böle, Lillpite, Roknäs och Svensbyn. I Piteå landsförsamling, dit de fyra byarna hör, finns i första hand förhörböcker, födelse- och dopböcker, lysnings- och vigselböcker och död- och begravningsböcker att tillgå för dokumentationen. Förutom kyrkoarkiven har Pitebygdens forskarförenings databas *Piteanor* använts för att komplettera kyrkböckerna.

Förhörböcker (oftast benämnda husförhörlängder i andra församlingar) började föras 1720 i Piteå landsförsamling. Förhörboken för församlingen för åren 1770–1789 saknas. Pitebygdens forskarförening har rekonstruerat den i databasen *Piteanor* (2018) utifrån födelse-, vigsel- och dödböcker, men i den finns inga samer redovisade. Landsförsamlingen började föra födelse- och dopböcker redan 1658, lysnings- och vigselböcker från 1727 och död- och begravningsböcker 1808. Uppgifter om döda och begravda kan återfinnas i lysnings- och begravningsböckerna mellan 1727 och 1808. Vissa år eller vissa sidor kan saknas i några böcker. Av praktiska och tidsmässiga skäl har forskarföreningens databas *Piteanor* också använts för undersökningen av samisk närvaro i byarna. Databasens uppgifter har kontrollerats i en del fall utan att några avvikelser kunnat upptäckas. Däremot kan man konstatera att en del uppgifter i förhörböcker inte finns med i databasen *Piteanor*. Kan det bero på att prästen eller den som förde in uppgifterna i förhörboken har gått på muntliga uppgifter vid förhören?

I kyrkoarkivens längder betecknas samer under 1700-talet och större delen av 1800-talet som t.ex. ”lapp”, ”lappman”,

”lappkvinna”, ”lappson”, ”lappflicka”, ”lappdräng” eller ”lappiga”. Det förekommer även uttryck som ”av lapska nationen”. ”Lapp” eller avledningar av ”lapp” som grund för registreringen i kyrkoböcker är genomgående i landsförsamlingens längder från 1750 till 1880-talet då de försvinner. Även ”halvlapp” förekommer, vilket kan tolkas som att en av föräldrarna inte har samisk bakgrund.

Den första förhörboken 1720–1749 innehåller inga uppgifter om samisk befolkning i landsförsamlingen. Förhörboken 1750–1770 tar upp den samiska befolkningen under rubriken ”lapska hushåld”. Personerna i boken är indelade i grupper, i de flesta fall familjer, utan någon koppling till bostadsort. I de flesta fall kan den uppgiften lösas med hjälp av senare förhörböcker. Förhörboken omfattar drygt 100 personer som i de flesta fall kan antas tillhöra samma familj eller släkt, men sådana slutsatser försvåras av att det saknas en klar kronologi i sammanställningen. Man kan anta att individerna i varje grupp har någon koppling till varandra, men det är svårt att avgöra vilken. Förhörboken är i vissa delar svårläst. För omkring 40 av de 100 personerna finns en ortsangivelse. För 20 av personerna finns Arvidsjaur kopplat till namnet, vilket tyder på att de var födda i Arvidsjaur eller i varje fall bosatta i Arvidsjaur före vistelsen i eller flyttningen till Piteå landsförsamling. I drygt 10 av fallen är personerna kopplade till Arjeplog (se tidigare avsnitt). Åtta av de drygt 100 anges vara ”här födder”, alltså i landsförsamlingen, vilket tyder på att familjen varit bosatt i landsförsamlingen redan före 1750. (Uppgifterna i förhörbok 1750–1770 finns återgivna i bilaga 1). Samernas språkkunskaper anges också med uttryck som ”läser lapska”, ”läser på svenska”, ”på lapska men litet på svenska” och ”nu lära sig svenska”. Dessa anteckningar hör troligen samman med kyrkans uppgift att försvenska samerna. Uppgifter om språkkunskaper försvinner i de senare kyrkolängderna.

Förhörboken 1789–1817 har en särskild längd för lappfolk och boken 1817–1825 en liknande men för lappallmogen. Detsamma gäller för förhörböckerna 1826–1833, 1835–1843, 1844–1853 och

1854–1861. I samtliga fall gäller att samernas längd finns i slutet av den sista volymen för tidsperioden. I de följande förhörböckerna återfinns samerna ("lapparna") i de olika byarna, oftast i slutet av redovisningen byns befolkning.

De fyra byar, Böle, Lillpite, Roknäs och Svensbyn, som ingår i studien, ligger alla i närheten av varandra vid Piteälvens utlopp. Många av samerna i de fyra byarna har antagligen samma bakgrund, tidigare boende i byar i främst Arvidsjaur och Arjeplog. En del är troligen släkt med varandra. Under 1700-talet redovisades dopvittnen i födelse- och dopböckerna. Många namn återkommer som dopvittnen i de fyra byarna men även i andra byar i landsförsamlingen som Porsnäs, Blåsmark och Öjebyn. Det tyder på släktskap, sociala kontakter eller annan gemenskap mellan samerna i landsförsamlingen.

I de fyra byarna kan man dels se familjer som kan följas i två, tre eller i något fall fyra generationer, dels personer/familjer som är registrerade vid endast en förhörbok före 1880-talet. Det kan röra sig om samer som varit bosatt i en by under endast en kort tid i samband med renskötsel, personer som flyttat tillbaka till hemorten, gift sig och flyttat till annan ort eller råkat avlida vid besök i landsförsamlingen. En mycket naturlig förklaring är att de flyttat in under andra hälften av 1800-talet och därmed inte kommit att ingå i undersökningsperioden.

Det är alltid mannen som är utgångspunkt i kyrkolängderna. En sökning på barn ger alltid uppgifter om barnafadern och hustru. En sökning på enbart kvinna som moder ger uppgifter om så kallade oäkta barn. En sökning på död och "lapp" ger uppgifter om döda familjefäder, på döda ensamstående män och änkor och ensamstående kvinnor. Däremot ger en sökning på "lapp" som far och döda uppgifter om döda barn.

Samer i de fyra byarna gifter sig genomgående med samer i någon av de fyra närliggande byar eller med samer i andra byar i landsförsamlingen eller i hembyarna. Det är först i slutet av 1800-talet

som vi ser äktenskap mellan samer och en partner med icke-samisk bakgrund.

Ingen sökning har gjorts i kyrkböcker eller databaser efter det att uttrycket "lapp" försvunnit i kyrkböckerna. Detta eftersom syftet med undersökningen var dokumentation av samisk närvaro i byarna under 1700- och 1800-talen.

Många av samerna i Infjärdenbyarna byter efternamn. I något fall finns ursprungsbyn tillagt till namnet exempelvis Uddjas. Exempel på namnbyten är Nilsson som byter till Berggren, Nilsson till Sandberg, Sundbom till Blix (Böle); Matsson som byter till Berggren, Nilsson till Björklund, Persson till Marklund (Lillpite); Larsson som byter till Falkman, Olofsson till Rokström, Jonsson till Rokström (Roknäs); Eriksson som byter till Björk, Nilsson till Kjellström, Matsson till Berggren (Svensbyn)

Samerna i Svensbyn

En genomgång av förhörböckerna från 1750 till 1880-talet med Svensbyn som utgångspunkt ger cirka 120 namn som registrerats i minst två förhörböcker som samer. Dessutom förekommer ytterligare 18 personer med ortsangivelsen Svensbyn i enbart en förhörbok. De har möjligen vistats i byn under en kortare tid. I de fall födelseort eller hemort är angiven är de vanligaste bakgrunderna Arvidsjaur, Arjeplog eller Skellefteå. Det förekommer också att personer flyttat tillbaka till de tre orterna. I de flesta fall anges bara Svensbyn som bostadsort men, liksom i de tre andra byarna, finns också anteckningen ”vid Svensbyn”. Det bör väl tolkas som att personerna har bott i utkanten av byn. Det stämmer med en del andra uppgifter att samerna inte var välkomna på böndernas fastigheter.

Det tycks ändå så att samerna har kunnat bo kvar och rota sig i byarna. I Svensbyn finns exempel på att familjer under perioden 1750–1880 kunnat bo kvar, bilda familj och ha kontakt med samer i närliggande byar. Äktenskap mellan samer i t.ex. Svensbyn och samer i Roknäs, Lillpite och Böle är vanliga. Samer i Svensbyn förekommer också som dopvittnen i de andra byarna.

Det finns exempel på två-, tre- och fyrgenerationers familjer bland samerna i Svensbyn. Det är troligt att generationslistan skulle kunna göras längre om man hade tillgång till uppgifter före 1750 respektive följde upp vad som hänt efter 1880-talet. En av sönerna i ”fyrgenerationsfamiljen” flyttar från Svensbyn till Munksund och kommer där att arbeta vid sågverket. Därefter står han som arbetare i förhörboken. Hans son, som också benämns arbetare, gifter sig vid sekelskiftet 1900 med en kvinna som av allt att döma inte har samisk bakgrund. Är detta ett tecken på begynnande assimilation eller på att synen på samer bland arbetarbefolkningen var annorlunda än i bondesamhället?

Barnantalet bland samefamiljerna i Svensbyn skiljer sig inte på något markant sätt från den övriga befolkningen. Det finns exempel på familjer med många barn, men samma mönster finns bland resten av de boende i byn. Däremot är barnadödligheten väldigt hög. Medan 32 vuxna samer dog under åren 1768–1877 var motsvarande siffra för barn under 10 år 43. Av dem dog fem redan under den första månaden och 29 under det första levnadsåret. I något fall raderades nästan hela barnaskaran ut.

De flesta samer i de fyra byarna har antagligen arbetat som drängar eller pigor i bondejordbruken, men det finns också ett antal som varit ”i sjötjänst”, det vill säga arbetat som sjömän under perioder. Detsamma gäller för de andra tre byarna.

Flera av samerna rör sig mellan byarna. Några av samerna bosätter sig i Svensbyn och familjerna kan följas i flera generationer. Clement Månsson finns registrerad i förhörboken 1750. Han är under större delen av sitt liv bosatt i Svensbyn med hustrun Sissla Larsdotter, som eventuellt är dotter till Lars Käck enligt förhörboken. Båda makarna är enligt Piteanor födda i Arvidsjaur. Det första barnet är fött i Roknäs 1752, de övriga i Svensbyn. Av förhörboken att döma har Clement Månsson varit gift tidigare eftersom längden redovisar fyra barn födda före äktenskapet med Sissla Larsdotter. En av sönerna Mathias/Mats vistas tydligen en tid i Svensbyn, en tid i Lillpite enligt födelseboken för barnen. Mats Clementssons yngre son Olof Matsson får sju barn, varav sex dör före femårsåldern.

Lars Thomasson är liksom hustrun Elsa Eriksson född i Arvidsjaur men bör ha bosatt sig i Svensbyn före första barnets födelse 1800. Sonen Eriks ena dotter gifter sig med Olof Henrik Rokström i Roknäs, men sonen Anders är intressantare. Han kallar sig Eriksson Björk och flyttar 1879 till Munksund med hustru och barn. Efter flytten betecknas han i förhörböcker som arbetare, antagligen vid sågverket. Hans son Carl Johannes gifter sig 1900 med en kvinna som mest troligt har icke-samisk bakgrund. Anders Björk och hans son är

ett av flera exempel på vägen från att vara ”lappdräng” till att bli arbetare.

Nils Nilsson inleder en familj som i åtminstone fyra generationer är bosatta i Svensbyn. Nils Nilsson kommer från Arvidsjaur, hustrun Karin Svensdotter från Arjeplog. Han har vistats i Skellefteå 1805 innan han så småningom bosätter sig i Svensbyn. Han dör i Svensbyn, men hustrun i Böle. Barnen är födda i Svensbyn, Roknäs, Kalamark och Långnäs. Sonen Mathias/Mats tar sig namnet Nilsson Kjellström och blir enligt förhörsbok uppsyningsman. Av hans barn dör fem före sjuårsåldern. Hans äldste son Nils Matsson Kjellström står som sjöman i vigselboken. Två av hans söner är också i sjötjänst 1840. Den äldre av dem Mats Nilsson Kjellström är den siste i familjen som betecknas som ”lapp” i förhörsböckerna.

★

En förteckning över de samer som registrerats i förhörsböckerna i landsförsamlingen under tiden från 1770 till 1880-talet med hemvist i Svensbyn kan erhållas från Piteå museum.

Samerna i Rognäs

Omkring 150 personer betecknas som ”lappar” i flera av Piteå landsförsamlings förhörböcker mellan 1750 och 1880-talet som boende i Rognäs. Dessutom har drygt 40 personer en registrering enbart i en förhörbok. För drygt 20 personer anges Arvidsjaur eller Arjeplog som födelseort eller hemort före flyttningen till Rognäs. Andra ursprungsorter är Jokkmokk, Skellefteå, Råneå och Sorsele. Under framför allt 1700-talet sker flyttningar mellan orterna. För många av personerna finns vare sig i Rognäs eller de övriga byarna några uppgifter om hemort eller födelseort. I något fall är det svårt att avgöra kopplingen mellan vissa personer och därmed familjetillhörighet.

Även i Rognäs kan man följa familjer i flera generationer. I byn finns två exempel på femgenerationsfamiljer och en fyrgenerationsfamilj. Två av personerna i en flergenerationsfamilj har haft uppdraget som lappuppsyningsman. I två fall anges personer som jordtorpare. En av samerna i Rognäs köper i slutet av 1800-talet ett markområde i byn och betecknas senare i förhörboken som jordägare och vid ett tillfälle som bonde. Det finns i hans sons rad i förhörboken angett att fadern är arbetare.

Barnadödligheten är hög även i Rognäs. Medan 115 personer av den vuxna samiska befolkningen dör mellan 1752 och 1879 är motsvarande siffra för barn under 10 år 35. Sju barn dör redan under den första månaden och 20 under det första levnadsåret. I en familj dör nio av tio barn före sexårsåldern. Dödsorsaken anges ytterst sällan för samebefolkningen och så gott som aldrig för samernas barn. Orsakerna till de höga dödstaten kan vara dålig motståndskraft hos både moder och barn som en följd av låg ekonomisk standard.

I Rognäs finns exempel på samefamiljer som bott i byn i flera decennier och som övergått till industriarbete och som mest troligt assimilerats. En Erik Anundsson, född i början av 1730-talet i Arvidsjaur, bor uppenbarligen i Rognäs under andra hälften av 1700-

talet. Hans första hustru dör i Rognäs men i dödsboken anges den anhörige som Erik Aronsson. Han gifter om sig med Maria Larsdotter från Jokkmokk. När han själv dör 1793 heter han i dödsboken Erik Aronsson. För några av de sju barnen heter fadern Erik Anundsson, i andra fall Erik Aronsson. För alla barnen anges antingen Anna Olsdotter eller Maria Larsdotter, så det tyder på att det är samma person. Är det en missuppfattning när det gäller efternamnet eller fel skrivningar? Erik Anundsson har en son, Aron, född 1761. Hans hustru Anna Sjulsdotter är piga i Blåsmark vid vigseln och deras första barn är fött i Blåsmark, de övriga i Rognäs. Aron Erikssons son Erik Aronsson bor i Rognäs mellan 1789 och 1855. Hans son Aron August gifter sig med Anna Erika Jonsdotter Rokström från en annan Rognäsfamilj. Deras son Johan August Eriksson bryter ett annat mönster. Han köper i slutet av 1800-talet ett markområde i Rognäs och nämns senare i förhörboken som jordägare och vid ett tillfälle som bonde.

En annan central samefamilj i Rognäs inleds med Clement Svensson som finns med i förhörboken från 1750. Han var född i Arjeplog 1740 och gifte sig med Brita Olofsdotter från Rognäs. Clement Svensson kan ha bott i Svensbyn en tid eftersom hans första barn föddes där. Clement Svensson blev så småningom lappuppsyningsman liksom sonen Olof. Olof Clementsson står i förhörboken som sjöman och uppsyningsman för lappallmogen. Det finns flera samer i Infjärdensområdet som tillbringat några år till sjöss. Två av hans söner, Jonas och Olof lägger Rokström till sina efternamn. Båda gifter sig med kvinnor från andra byar, Blåsmark, Skellefteå, Lillpite Manjärvi, Arjeplog och Lillpite. Jonas Olofsson Rokström, som vid sitt första giftermål står som jordtorpare, flyttar senare till Hortlax. Hans son Olof Henrik Jonsson Rokström (i någon längd Henriksson) flyttar till Svensbyn varifrån hans andra maka kommer. Hans dotter Johanna Rokström flyttar till Hortlax då hon gift sig med samnen Erik Eriksson. Jonas broder Olof Olofsson Rokström flyttar i 30-årsåldern till Lillpite där han dör i slutet av

1800-talet. De fem generationerna Svensson/Clementsson/Rokström illustrerar de nära kontakterna som finns mellan samerna i södra kustlandet men även med Skellefteå.

Förhörboken 1750–1770 innehåller inga bostadsorter för de personer längden omfattar, men där nämns bland andra Erik Olsson som senare kan kopplas till Roknäs. Erik Olsson är enligt längden född i Arvidsjaur 1700 och talar lapska liksom hustrun Gunnila eller Gundela. Sonen Olof Ersson läser och talar svenska. Han har barn med Margeta Olofsdotter, också från Arvidsjaur. Barnen är födda i Svensbyn och Lillpite och tydligen har familjen bott i båda byarna. Dottern Brita är gift med Lars Knutsson, född i Råneå, som varit ”till sjöss” och flyttat till Luleå 1824. Hustrun dog 1810. Deras son Per kallar sig Larsson Falkman.

En förteckning över de samer som registrerats i förhörböckerna i landsförsamlingen under åren 1700 till 1880-talet med hemvist i Roknäs kan erhållas från Piteå museum.

Samerna i Lillpite

Under perioden från 1750 till 1880-talet bor enligt förhörböckerna i Piteå landsförsamling drygt 200 ”lappar” i Lillpite. Det är betydligt fler än i de tre andra byarna. Många finns registrerade endast i en förhörbok och har troligen flyttat till andra byar i landsförsamlingen eller annan socken. Flera av personerna i Lillpite har sin bakgrund i t.ex. Porsnäs, Blåsmark och Öjebyn. Socknarna Arvidsjaur och Arjeplog är liksom i de övriga tre byarna de vanligaste födelseorterna för de boende samerna i Lillpite. Flera av dem som finns med i de första förhörböckerna verkar ha rotat sig i Lillpite i flera generationer. Deras barn har sökt sig makar/makor i närliggande byar respektive flyttat till andra byar i närheten. En familj har försökt etablera sig som nybyggare väster om Lillpite men verkar ha flyttat tillbaka efter en tid.

Barnadödligheten slår lika hårt i Lillpite som i de övriga byarna. Medan 27(?) vuxna dör under åren 1750 fram till cirka 1890 är motsvarande siffra för barn under 10 år 50. Av dem dog 8 redan under den första levnadsmånaden och 22 under det första året av sitt liv. En del familjer drabbas väldigt hårt. En familj mister alla sina sex barn. Endast ett av dem når 2-årsåldern.

Äktenskap mellan samer och någon med icke-samisk bakgrund är mycket ovanligt i de fyra byarna. Ett undantag finns i Lillpite där en same i slutet av seklet gifter sig med en bondedotter från Alterdalen.

I Lillpite finns flera exempel på samer som flyttar till byn och etablerar sig där. Dessutom ger sammanställningen av samer i Lillpite en bild av de nära kontakterna mellan samerna i Infjärdensområdet och med Blåsmark, Öjebyn och Porsnäs. Flyttningar mellan byarna sker ofta och giftermål mellan samer i de fyra byarna är också vanliga.

Anders Matsson är nämnd i förhörboken 1750 tillsammans med hustrun Karin Eriksdotter. Båda sägs vara födda i Arvidsjaur på 1720-talet och talar enligt förhörboken lapska. Förhörboken säger att de har fem barn men bara två av dem återfinns i Piteanor, som däremot

tar upp två andra barn. Det här förhållandet belyser skillnaden mellan uppgifterna i förhörböcker och i Piteanor. Anders Matsson kan ha bott både i Sjulnäs, Svensbyn, vid Bergsviken och Lillpite. Enligt förhörbok ska Anders Matsson ha en son Olof troligen född 1759. Olof Andersson är gift två gånger, först med Brita Olofsdotter från Lillpite och sedan med Sara Nilsdotter från Roknäs, och tycks ha haft tretton barn, några födda i Blåsmark och de yngsta i Lillpite där familjen bor från cirka 1790. Sonen Olof Olofsson, född 1791, som är bosatt i Lillpite hela livet gifter sig tre gånger och får troligen åtta barn. Hans första hustru, Brita Olofsdotter är född i Lillpite, de andra, Anna Eriksdotter och Stina Olofsdotter kommer från Roknäs. Under de här båda århundradena dör i många fall vart tredje barn i en familj.

Mats Jonsson som är född cirka 1750 i Arjeplog har också bott i Blåsmark en tid. Med hustrun Maria Eriksdotter, född i Roknäs som dotter till Erik Anundsson och Anna Olofsdotter, har han troligen elva barn. Tre av sönerna bildar familj i Lillpite. Jonas/Jon född 1782 i Blåsmark och gift med Catharina Olofsdotter från Arjeplog, Erik född 1786 i Lillpite, gift med Maria Nilsdotter från Arvidsjaur och änka efter Per Sjulsson i Blåsmark samt Anders född 1792 i Lillpite och gift med Catharina Matsdotter, troligen från Öjebyn. Erik och Anders Matsson lägger Berggren till sina efternamn.

Olof Olofsson är ett vanligt namn i Lillpite liksom Brita Olofsdotter. En Olof Olofsson, född i Öjebyn cirka 1750 som son till Olof Samuelsson och Karin, flyttar till Lillpite. När hans första hustru, Elsa Andersdotter från Arvidsjaur, dör 1805, gifter han om sig med ”lappigan” Christina Pehrsson i Porsnäs. Olof Olofsson har minst sju barn. En dotter, Anna, gifter sig med Bengt Andersson, troligen från Arjeplog. Olof Olofsson och Bengt Anderssons familj bor under några år omkring 1800 i Lillpite Manjärv och betecknas då i förhörboken som nybyggare. Mest troligt har de sedan återvänt till Lillpite. Flera av Bengt Anderssons barn är födda i Lillpite Manjärv.

Två bröder Björklund flyttar också från Öjebyn till Lillpite. Carl Johan, född 1822, och Jonas Gustaf Björklund, född 1819, är söner

till sjömannen och samén Nils Björklund och Sara Nilsdotter (eller Sjulsdotter i Piteanor) i Öjebyn. Jonas Gustaf Björklund är gift tre gånger. Den första hustrun Margareta Catharina Andersdotter från Porsnäs dör 1857 och då gifter han om sig med hennes syster Maria Kristina Andersdotter. När hon i sin tur dör 1883 gifter han om sig med bondedottern Margareta Johanna Holmberg från Nybyn. Det är ett av de få exemplen på giftermål mellan samer och någon från bondesamhället. Jonas Gustaf Björklunds son Jonas Oskar gifter sig med Kristina Margareta Andersdotter från Porsnäs. Deras första barn är fött i Lillpite, men det andra i Porsnäs och familjen har tydligen flyttat från Lillpite till Porsnäs. När ett av barnen föds i Porsnäs betecknas fadern i förhörboken som mjölnare.

Ett annat exempel från Lillpite på att en same inte enbart beskrivs som "lappdräng" är Thomas Thomasson Carlström. Han är född i Skellefteå landsförsamling, arbetade som dräng i Byske innan han kommer till Infjärden. Det äldsta barnet är fött i Storfors och fadern anges vara sågdräng. När tredje barnet föds i Lillpite sägs fadern vara arbetare. Kan han ha fortsatt arbeta vid sågen i Storfors?

En förteckning över de samer som registrerats i förhörböckerna i landsförsamlingen under åren 1700 till 1880-talet med hemvist i Lillpite kan erhållas från Piteå museum.

Samerna i Böle

En genomgång av förhörböckerna från 1750 till 1880-talet ger för Böle betydligt lägre antal ”lappar”, cirka 70. Dessutom förekommer cirka 30 personer med lösare och osäker anknytning till Böle. Det verkar också som om Böle är en första anhalt för flyttning från i första hand Arvidsjaursområdet och Arjeplog, men även från Jokkmokk. Många flyttar till och gifter sig i andra byar i socknen.

Färre samer tycks bo i Böle än i de tre andra byarna i studien. Därmed dör också färre i Böle, 13 vuxna under en 100-årsperiod från 1770-talet. Barnadödligheten är förhållandevis hög. Totalt dör 21 barn under 10 år och av dem 11 under det första levnadsåret och två under den första månaden. Några familjer med ganska många barn drabbas lika hårt som i de tre övriga byarna. I något fall överlever bara något enstaka barn.

En av de första samerna som kan kopplas till Böle i förhörböckerna från och med 1750 är Nils Nilsson troligen född i Arvidsjaur och gift 1795 med änkan Sophia Nilsson i Böle men född i Arvidsjaur. Nils Nilsson blir änkling 1809 och gifter om sig året därpå med Stina Larsdotter (möjligen Larsdotter Uddjas). Nils Nilsson som troligen dör i Malmö på 1830-talet hade troligen sju barn. Den äldste Johan Nilsson Berggren, född i Böle 1797, gifte sig med Christina Andersdotter från Arjeplog och fick åtminstone en son, men denne återfinns inte sedan i förhörboken. Nils Nilssons andre son, Nils Peter Nilsson född 1816 i Böle, bildar familj med Cajsa Johansdotter Rask född i Jokkmokk, och får med henne sex barn, som inte lämnar något spår efter sig i förhörböckerna.

För Sophia Nilssons första man Erik Andersson saknas uppgifter om födelseår och födelseort. Han får åtminstone tre barn med Sophia Nilsson innan han dör i Böle 1790. Sonen Nils Eriksson Berggren, född i Böle 1788, gifter sig 1820 med Catharina Anundsdotter, troligen född i Jokkmokk 1790. Nils Eriksson dör som torpare i

Öjebyn 1833 enligt förhörbok, som också uppger att han var bosatt i Borgfors vid vigseln. Kan han ha arbetat vid sågen i Borgfors?

En tredje familj som kan följas i två generationer i Böle är Mats Hansson född i Arvidsjaur 1774 och makan Christina Sjulsdotter född i Öjebyn samma år. Mats Hansson som är ”lappdräng” i Arvidsjaur vid vigseln, dör i Böle 1809 och hustrun gifter 1839 om sig med Lars Sundbom från Jokkmokk. Christina Sjulsdotter dör i Böle 1839. Lars Sundbom som förekommer i förhörböckerna som Sundbom Blix, som Blix och Blixt, är bosatt i Roknäs enligt förhörbok 1789–1817, är i sjötjänst 1815 då han vistas i Skellefteå 1819 och dör på okänd ort 1839.

Övriga samer i Böle förekommer endast vid ett tillfälle i förhörböcker.

★

En förteckning över de samer som registrerats i förhörböckerna i landsförsamlingen under åren 1770 till 1880-talet med hemvist i Böle kan erhållas från Piteå museum.

Summering av befolkningsundersökningen

Den samiska närvaron i Piteå landsförsamling är mycket tydlig. Under perioden från 1750 till cirka 1885 förekommer närmare 550 samer i de fyra jordbruksbyarna Böle, Lillpite, Roknäs och Svensbyn i förhörböckerna i Piteå landsförsamling. Siffran ger inte en riktig bild av antalet samer i byarna under de åren. Personer förekommer i flera byar eftersom de flyttat eller gift sig. Det egentliga antalet torde ligga på omkring 500 eller strax under. Siffran ger inte heller en riktig bild av antalet samer i landsförsamlingen eftersom de har varit bosatta i andra byar i landsförsamlingen som t.ex. Porsnäs, Blåsmark, Öjebyn och Långnäs. Det torde röra sig om flera hundra personer. Den ger heller inte någon fullständig bild av samisk närvaro i de fyra byarna före 1750. Allt talar för att samer ha varit bosatta i området tidigare.

Det är inte möjligt att avgöra var i byarna samerna har bott. Förhörboken anger i vilken by de har bott men de är inte registrerade under en fastighet där de kan tänkas ha arbetat. Vi vet inte heller om "lappdrängar" och "lappigor" hela tiden arbetade på samma hemman eller om de tog tillfälliga arbeten på gårdarna. I några fall anges "vid Böle", "vid Lillpite", "vid Roknäs" och "vid Svensbyn". Det är troligt att de i Böle har bott vid Lappgården och att de i Roknäs har bott i bydelen Söder. I Svensbyn kan de däremot knytas till bosättningen "Kåtan" åtminstone i slutet av 1700-talet och troligen även tidigare. Kåtan är på ortens dialekt ett pluralt uttryck och det tillsammans med den beskrivning som finns hos Riksantikvarieämbetet tyder på en större bosättning. Geografiska namn med anknytning till "lapp" gör det troligt att samer ha befunnit sig i området under en lång tid även om det inte är klart belagt att "lappmyran" innebär samisk bosättning.

I en del fall anger förhörboken och andra längder att någon kommer från en viss ort eller är född i annan församling än Piteå landsförsamling. Den vanligaste ursprungsorten är Arvidsjaur, men Arjeplog är också vanlig. Även Jokkmokk, Skellefteå och Luleå

förekommer. Det är också klart att förbindelserna mellan samer i de olika byarna i landsförsamlingen är vanliga. Äktenskap ingås mellan samer i de olika byarna och det förekommer att män flyttar till hustruns födelseby. Det kan också tänkas att det finns släktskap mellan de personer som flyttat från t.ex. Arvidsjaur till byarna i Infjärden.

Många samefamiljer har många barn, men skillnaden mellan dem och icke-samiska familjer är inte uppseendeväckande. Däremot är dödligheten bland de samiska barnen betydligt högre än hos andra familjer. Det finns exempel där alla barnen i en samisk familj dör under de första levnadsåren. Farsoter som smittkoppor och rödsot drabbar även icke-samiska familjer men samefamiljer verkar vara hårdare drabbade. Förklaringen kan vara den utsatta position som många av dem levde under med svåra ekonomiska och näringsmässiga förhållanden, vilket kanske framför allt gällde mödrarna.

Den samiska befolkningen i Piteåområdet har fyllt en viktig uppgift som arbetskraft i jordbruksbyarna. Samtidigt är skillnaden mellan samer och den fasta bondebefolkningen tydlig. Beteckningen "lapp" är tydligen viktig som särskiljande begrepp både från statens och kyrkans sida. Det finns ändå en del exempel på att samer kunde frigöra sig från en underordnad position i samhället. Några kan förvärva ett jordstykke, någon får beteckningen jordtorpare, jordägare och till och med bonde i förhörboken. Flera exempel finns också på att samer övergår från att vara "lappdräng" till att bli arbetare.

Under de två sista årtiondena av 1800-talet försvinner beteckningen "lapp" eller "lapp-" i landsförsamlingens kyrkoböcker. Har myndigheterna och kyrkan beslutat om en förändring av den utpekande benämningen? Det är knappast troligt med tanke på att bruket fortfarande finns kvar i Arvidsjaur och Arjeplog till 1940-talet. Beror det på en ny värdegrund hos myndigheterna och en förändrad syn på samerna som samhällsmedborgare? Knappast med tanke på den rasbiologiska syn som var vanlig kring sekelskiftet och långt in på 1900-talet. Kan det bero på att bondesamhället hade en annan syn på rangordningen jordägare och underordnade än industrimiljön där

arbetare var arbetare oavsett bakgrund? Industrialiseringen av södra delen av Norrbotten ökade efterfrågan på arbetskraft och det kan antas att många samer lämnade arbetet som "lappdräng" och sökte sig exempelvis till sågverksindustrin. "Lappigorna" kan ha övergått till att bli hembiträden eller liknande uppgifter.

Eftersom syftet med detta projekt var att dokumentera samisk närvaro i de fyra jordbruksbyarna och eftersom ordet "lapp" försvinner efter 1880-talet, har det inte varit av intresse att i detta sammanhang följa upp enskilda individers fortsatta liv efter 1880-talet. Det verkar sannolikt att många av samefamiljerna fortsatt att bo i byarna eller andra delar av Piteåområdet. Det kan också tänkas att många har assimilerats från och med slutet av 1800-talet.

5 Interaktion och integration

Både litteratur och muntlig tradition har talat om motsättningar mellan samer och icke-samer i kustområdena. Det finns samtidigt många exempel på goda relationer, på interaktion mellan de båda grupperna och på integration. Att samer under hela historien funnits i kustbygden är uppenbart, men det är svårt att utifrån den forskning som hittills gjorts få en uppfattning om deras ställning i samhället och hur relationerna mellan dem och byarnas övriga befolkning har sett ut. Några företeelser som enligt vår bedömning skulle kunna ge perspektiv på hur situationen har sett ut och förändrats över tid, liksom hur integration och interaktion har skett, behandlar vi tematiskt nedan.

Vinterbete

En anledning till interaktion mellan kustens agrara befolkning och flyttasamerna var renarnas bete vid kusten. När rennomadismen blev mer storskalig och expanderade under det senare 1600-talet, sökte rensköterna vinterbete allt längre ned mot kusten. Ibland fick de då betala s.k. landlega till bönderna.¹¹⁰ Denna avgift var inte lagstadgad, utan byggde på privata överenskommelser. Den tycks ha varit en rätt som bönderna själva tog sig och förefaller ha varit godtycklig. Detta var möjligt eftersom det inte fanns några klara gränser mellan böndernas jord och byaallmänningarna. Även gränserna mellan kronojord och enskild jord var oklara. Det fanns under denna tid däremot inga kungliga förordningar som gällde flyttasamerna.¹¹¹

¹¹⁰ Lega är en äldre term för avtal om nyttjande mot ersättning, Svensk ordbok 2002, <https://svenska.se/>, hämtad 2020-06-04.

¹¹¹ Lundmark 2006a, s. 149 ff.

¹¹² Lundmark 2006a, s. 151.

Från 1700-talets mitt finns de första kända källorna som berättar om att renarna vinterbetade vid kusten. Vinterbete var då tillåtet mot landlega som ersättning. Det finns dock även källor som berättar om att samer inte behövde betala för användningen av enskild mark vid denna tid.¹¹² Historikern Per André har vid en genomgång av domböcker för Skellefteå socken funnit att det inte fanns något som tyder på att flyttasamer var förbjudna att vistas i kustlandet med sina renar. Däremot kunde de, om bönderna så begärde, förbjudas renbete i vissa områden.¹¹³

År 1781 utfärdades en förordning av Länsstyrelsen i Västerbotten som förbjöd samer att göra bonden ”ohägn på hans ägor”. Detta betydde att skadegörelse var förbjuden, men innebar inte något generellt förbud mot renbete. Att renbete var uttryckligen tillåtet i kustlandet framgår också av en ”höskadeförordning” som utfärdades av Länsstyrelsen 1801. Den gick ut på att bönder inte skulle kräva ersättning av samer om höhässjor trampats ned. De fick själva ansvara för att skydda hässjorna med stängsel. Detta ansvar fastställdes av Kammarkollegium året därpå.¹¹⁴

Efter det att länet Västerbotten delats 1810 förekom att de två länsstyrelserna var oense om hur vinterbetet i kusten skulle regleras. Enligt Lundmark var Länsstyrelsen i Norrbotten, särskilt under landshövding Carl Sparres tid (1825–1835) särskilt avogt inställd till samernas rättigheter. Den ansåg då att ”lapparna icke vore berättigade att med sina renhjordar, sig inom kustlandet uppehålla”. Men länsstyrelsens åsikt tycks inte ha kodifierats till lagstiftning.¹¹⁵ Under hundraårsperioden 1780–1880 fastslogs böndernas ägo- och gränser i samband med avvitrningen. Flyttasamernas rätt att vistas i kustlandet påverkades inte av detta och blev med tiden allt mer accepterad. I

¹¹³ Lundmark 2006a, s. 152, efter André 1998.

¹¹⁴ Lundmark 2006a, s. 153 f, efter André 1998.

¹¹⁵ Lundmark 2006a, s. 154.

landshövdingens i Norrbotten femårsberättelse för 1846–1850 sägs att ”de nomadiserade lapparna uppehålla sig egentligen i Lappmarkerna, men nedslå sina bopålar under vintrarna även å de ställen av kustlandet, där tjänligt bete för deras renhjordar är att tillgå”.¹¹⁶

År 1868 underströk Länsstyrelsen i Norrbotten att det var nödvändigt att samerna med sina renar vistades i skogslandet under vintern.¹¹⁷ Rätten till renbete upptas även i avvitringsstadgan från 1873. Där uppges att samerna ska vara ”såsom hittills, berättigade att för renhjordarna begagna bete å all skogsmark inom lappmarkernas nuvarande område”, men även ”å enskildes skogar inom de till odling tjänliga delarna av landet endast vintertiden”.¹¹⁸

Fram till dess att sedvanerätten lagstadgades i renbeteslagen 1886 tycks förhållandena i övre Norrlands kustland ha varierat över både tid och rum. Men Lundmark bedömer det som att:

*vinterbete på kronomark i regel var fritt (men gränserna mellan kronomark och byamarker var länge obestämda); vinterbete på enskild byamark kunde få ske både med och utan landlega och vissa byamarker kunde i särskild ordning avlysas för renbete.*¹¹⁹

Skötesrenar

Nära förbundet med samernas vana till vinterbete vid kusten, var företeelsen med skötesrenar, som byggde på interaktion med de bofasta bönderna.

Systemet med skötesrenar har analyserats i Åsa Nordins avhandling *Relationer i ett samiskt samhälle: En studie av skötesrensensystemet i Gällivare socken under första hälften av 1900-talet* (2002). Hennes

undersökning gäller Gällivare, men hennes beskrivning av systemet som sådant är relevant även på förhållandena i Piteå socken. Hon beskriver systemet med skötesrenar som följer:

Den bofasta befolkningen ägde renar som renskötande samer ansvarade för, och på så sätt etablerades en relation mellan dem. De bofasta fick ofta renar i gåva eller som handelsvara av samerna och hade egna renmärken. De hade på detta sätt tillgång till renar som de kunde använda som drag- och transportdjur eller som födoresurs. Den bofasta befolkningsgruppen kunde också sälja renar vid behov. I utbyte mot ansvaret för skötesrenarna fick samerna ofta bo hos de bofasta i vinterbeteslandet. Familjerna kunde också förmedla varor och andra tjänster till de renskötande familjerna, och de kunde bevaka renskötarnas intressen när dessa inte själva var på plats. Skötesrensensystemet innebar att det dagliga livet underlättades betydligt för bägge grupperna. Även samer som inte längre var aktiva inom renskötseln ägde skötesrenar som någon renskötare ansvarade för. Mellan dessa två grupper fanns också goda relationer, vilka i viss utsträckning behandlas i denna avhandling. Skötesrensensystemet innebar vidare att bägge parter fick ett gemensamt intresse i renskötseln och på så sätt kunde goda relationer byggas upp och konflikter undvikas. Båda grupperna hade något att vinna på kontakterna med varandra och den relationen kunde ofta sträcka sig långt tillbaka i tiden. Det var inte ovanligt att de ärvdes från den ena generationen till den andra inom samma släkt. Båda befolkningsgrupperna var rädda om relationerna till den andra gruppen och var noga med att bevara dem. Under 1900-talet förändrades i hög grad

¹¹⁶ Citerat efter Lundmark 2006a, s. 156.

¹¹⁷ Lundmark 2006a, s. 157.

¹¹⁸ Citerat efter Lundmark 2006a, s. 158.

¹¹⁹ Lundmark 2006a, s. 154 f.

*levnadsförutsättningarna, vilket påverkade skötesrensystemets utveckling negativt.*¹²⁰

Nordin analyserar skötesrensystemet utifrån olika teorier om reciprocitet och relationer.¹²¹ Hennes tolkning är att systemet först kan ha ”fungerat som en samisk strategi för att skapa positiva relationer och förhindra konflikter”. Eftersom både jordbruket och renskötelsen använde stora markytor, fanns många incitament till konflikter.¹²²

Den första lagstiftningen på området kom i slutet av 1800-talet. 1886 års renbeteslag reserverade rätten att bedriva renskötsel för samer med medlemskap i samebyar. Därmed uteslöts bofasta från möjligheten att bedriva renskötsel. På grund av att det fanns motsättningar mellan renskötare och bofasta tillkom en ny renbeteslag redan 1898. Den innebar att renskötarna införlivades i det så kallade lappväsendet, ett statligt system med lappfogdar som skulle medla mellan de renskötande och de bofasta.¹²³

1898 års renbeteslag resulterade även i att skötesrensystemet förbjöds i vissa områden. Idén om att bofastas rätt att äga renar borde begränsas kom sig av att det bedömdes missgynna de renskötande samerna. Rätten för de bofasta att äga renar som användes som dragdjur begränsades dock inte.

I Norrbottens län fanns däremot inte några begränsningar på hur många renar en icke-same tilläts äga. Här ansågs skötesrensystemet nämligen vara ett viktigt komplement till jordbruket.¹²⁴

När systemet med skötesrenar debatterades på 1910-talet utgick resonemanget från en motion från 1912, som handlade om att

bofastas rätt att äga skötesrenar borde upphävas helt eller åtminstone begränsas. Ståndpunkten motiverades med att bofastas renägande kunde få till följd att renskötarna trängdes undan från renskötelnäringen. Som ett exempel på detta anfördes situationen i Arvidsjaurområdet, där två rika hemmansägare sades ha tillskansat sig en så pass dominerande ställning att renskötande samer tvingades ta anställning, istället för att bedriva renskötsel i egen regi. Av omsorg om samernas förutsättningar att bedriva renskötelsen borde bruket med skötesrenar alltså begränsas.¹²⁵

Genom att begränsa de fast boendes rätt att äga renar, skulle samerna ges bättre förutsättningar att bedriva renskötsel. Enligt lagstiftarnas uppfattning var det enbart den samiska befolkningen som lämpade sig för nomadliv, vilket sågs som en förutsättning för den ”äkt renskötelsen”. Rätten att bedriva renskötsel skulle därför vara ett privilegium enbart för den samiska befolkningen. Men eftersom det inte var enbart svenska bönder som ägde skötesrenar, utan även många samer, blev det nödvändigt att göra en definition av vilka som verkligen var samer. Åsa Nordin pekar på att den lagrevision som gjordes 1917 innebar att det definierades vilka som hade obegränsad rätt att äga skötesrenar och att detta medförde att de klassades som samer, även om de inte var renskötare.¹²⁶

*Genom att särskilja en viss grupp människor från den övriga befolkningen och dra upp tydliga gränser, skapades det även möjligheter att föra en viss typ av politik. Den grupp som utskiljs tillskrivs medvetet eller omedvetet vissa egenskaper, som legitimerar särlagstiftning gentemot dem.*¹²⁷

¹²⁰ Nordin 2002, s. 13–14.

¹²¹ Nordin 2002, s. 23–29, s. 18 f.

¹²² Nordin 2002, s. 179 f.

¹²³ Nordin 2002, s. 79 f.

¹²⁴ Nordin 2002, s. 87 f.

¹²⁵ Nordin 2002, s. 89.

¹²⁶ Nordin 2002, s. 91 ff.

¹²⁷ Nordin 2002, s. 92.

Genom lagrevisionen 1917 begränsades böndernas rätt att äga renar till högst 20 vuxna renar per bofast. Från detta undantogs kalvar under ett år. Rätten var knuten till jordägandet, så om ägaren upphörde med att äga eller bruka sin gård, måste han inom ett år också avveckla sitt renägarande. Det fanns möjlighet att hos länsstyrelsen ansöka om ett utökat renantal, men maxantal var femtio renar.¹²⁸

I lagrevisionen 1917 utökades lappfogdens inflytande över skötesrenssystemet. Det skedde genom att *sköteslegan*, det avgift som betalades, reglerades. Det bestämdes också att legan skulle betalas till lappfogden, som i sin tur skulle ersätta samerna. Enligt Nordin medförde detta att lappfogden och därigenom staten fick större kontroll över samernas liv.¹²⁹ Såväl samer som bofasta motsatte sig ordningen som

*innebar ett ingrepp i det system som de etablerat mellan sig och som de hade ömsesidig nytta av. Ekonomiska uppgörelser mellan grupperna nästintill omöjliggjordes, när sköteslegan reglerades av lappfogden. Både renskötande samer och skötesrenägare protesterade mot de ingrepp som förslaget skulle få i lokalsamhället.*¹³⁰

Frågan om sköteslegan behandlades vid samernas första landsmöte i Östersund 1918. De deltagande samerna såg negativt på att skötesrenssystemet institutionaliserats inom statens lappväsande och

önskade återgå till det tidigare systemet, där betalningen skett direkt till dem.¹³¹

Åsa Nordins undersökning av förhållandena i Gällivare visar att systemet med skötesrenar även låg i de bofastas intresse. Liksom renskötarna ansåg de bofasta att det medförde att grupperna hade ett gemensamt intresse och att detta förbättrade relationerna sinsemellan. Nordin anser att skötesrenssystemet var av stor social betydelse för båda parter, men att det främsta skälet till företeelsen var dess ekonomiska betydelse.¹³²

För statens del var bestämmelsen å andra sidan ett effektivt kontrollinstrument. Genom lappfogdens roll som mellanhand, kunde skötesrenhjordarnas storlek och lagens efterlevnad följas upp.¹³³

Bestämmelsen om lappfogden som mellanhand upphörde med den nya renbeteslagen 1928. Däremot kvarstod samma föreskrifter om högsta tillåtna antal skötesrenar. Till dem lades en bestämmelse om att icke-samiska ägare hade fler än 20 renar, skulle dessa ses som otillåtna och säljas. Nordin menar att denna bestämmelse medverkade till att antalet skötesrenar minskade på 1930-talet.¹³⁴

Förutsättningarna för skötesrenssystemet påverkades också med 1971 års renbeteslag. Det blev då upp till hela samebyn och de renskötande samerna själva att besluta om utomstående fick äga renar. Samebyn ålades att samråda med länsstyrelsen, men där ansvaret för skötesrenarna förut legat på enskilda renskötare, lades det nu på kollektivet, på samebyn. I Norrbotten innebar den nya lagen att rätten att äga skötesrenar inte längre var knuten till jordbruksfastigheter. Det öppnade upp för ett annat sorts ägande.

Nordins bedömning efter undersökningen av förhållandena i Gällivare är att det inom dagens renskötsel i princip inte längre finns

¹²⁸ Nordin 2002, s. 92 f.

¹²⁹ Nordin 2002, s. 92, 110 ff.

¹³⁰ Nordin 2002, s. 93.

¹³¹ Nordin 2002, s. 97 f.

¹³² Nordin 2002, s. 99.

¹³³ Nordin 2002, s. 98, 101.

¹³⁴ Nordin 2002, s. 118.

utrymme för att ansvara för hjordar av skötesrenar. Företeelsen lever dock kvar, enligt Nordin, främst av traditionella skäl. Där systemet bestått som en angelägenhet för familjer genom flera generationer, vill man inte bryta systemet. På så sätt bidrar skötesrenssystemet till goda relationer mellan skötare och ägare än i dag.¹³⁵

Skötesrenar i Pitebygden

Hur förhållandena sett ut i Pitebygdens jordbruksbyar vet vi inte mycket om. Historikern Per André har anfört ett exempel som visar på att inte enbart bönder, utan även städernas borgare hade skötesrenar i början av 1700-talet. År 1709 sköts en ren som ägdes av rådmannen Höijer i Piteå och sköttes av en same från Arvidsjaur.¹³⁶

Att bönder ägde skötesrenar omnämns i den lokalhistoriska litteraturen. Om vissa bönder i Svensbyn sades att de hade *renmakt*. Enligt språkforskaren Olavi Korhonen syftar begreppet på att någon ägde ett ”imponerande antal renar; inflytande genom rikedom på renar”.¹³⁷

Av Svensbyns byabok framgår att av omkring 1 000 renmärken som fanns inregistrerade vid Arvidsjaur's häradsrätt 1889, ägdes nio av svensbybönder. Även vid häradsrätten i Arjeplog fanns renmärken som ägdes av boende vid kusten. Det finns också uppgifter om ytterligare hemman som ägt renar. Jan-Olof Hedström, som skrivit kapitlet ”Svensbylapparna” uppskattar att omkring 10 % av bönderna i Svensbyn ägde renar och att systemet var ett uttryck för goda kontakter som medförde fördelar för båda parter. Renskötarna kunde

använda markerna för vinterbeten och Hedström antar att böndernas ”renlycka” berodde på hur väl samerna mottogs. I systemet ingick också utväxling av gåvor: renost och kött från renskötarna, mot exempelvis smör och kohudar från bönderna. Samernas renskötselarbete belönades både med pengar och in natura. Det uppges att de exempelvis fick vadmal och mjöl som betalning.¹³⁸

Även i byaboken om Böle nämns bönder med skötesrenar och inregistrerade renmärken. Bokens författare håller för troligt att systemet, som betecknas som ett samarbete, avslutades i början av 1900-talet.¹³⁹ Från Roknäs finns uppgifter om att många hemman hade renmakt. Hemmanet nr 24 Sjuls (tidigare kallat Gärdet) hade eget renmärke långt in på 1900-talet.¹⁴⁰ Från Lillpite berättas om framförallt två gårdar som ägde renar in på 1900-talet.¹⁴¹

Dessa spridda notiser signalerar att det skulle vara möjligt att göra grundligare studier av företeelsen med skötesrenar. Det källmaterial som lappväsendet efterlämnat i form av *renlängder*, skulle kunna ge en intressant inblick i hur renägandet verkligen såg ut i jordbruksbyarna. Eftersom även de bofasta renägarna hade *renmärken* som registrerades av häradsrätterna, borde det vara möjligt att kartlägga ägandet mer i detalj. Renmärkena kunde köpas och säljas. Sådana transaktioner har förmodligen också lämnat spår i källorna.

Renlängderna skulle även kunna ge inblickar i hur de olika hushållen såg ut. De olika husbönderna var enligt Nordin huvudmän i ett hushåll. Det framgår också vilka som ingick i hushållen, men husböndernas fruar finns sällan med och längderna förtecknar endast ett fåtal kvinnliga renägare. När lappfogden upprättat längderna framstår de samiska kvinnorna underordnade de samiska männen.

¹³⁵ Nordin 2002, s. 178. För en översikt över skötesrenssystemet och dess förändringar, se Nordins sammanfattning s. 179–192.

¹³⁶ André 1998, s. 56.

¹³⁷ Olavi Korhonen, ”Språkliga kommentarer”, i Brännström 2007, s. 365.

¹³⁸ Hedström 1986, s. 182 f.

¹³⁹ Böhle bygdebok 1993, s. 74.

¹⁴⁰ Roknäs: *Mitt i Pitebygden*, 2007, s. 315

¹⁴¹ Grahn 1975, s. 14.

Söner och i många fall även döttrar förtecknas även som ägare av egna renar.¹⁴²

Eventuella konflikter rörande skötesrenar kan också ge en inblick i hur relationerna i byarna såg ut. Nordin forskning visar att från båda sidor förekom att systemet missbrukades för den egna ekonomiska vinningen skull.¹⁴³

Detta avspeglas också i den lokalhistoriska litteraturen. Utifrån de kommentarer som ges i byaböckerna kan man ana en underliggande motsättning i de berättelser som nedtecknas. I Böleboken sägs exempelvis att:

Före 1884 års renmärkeslag var det väl si och så med tillförlitligheten vid identifieringen, av vem renen egentligen tillhörde. En kurios synpunkt/hörsägen vill göra gällande att böndernas skötesrenar sällan eller aldrig ökade i antal, utan höll sig konstant år efter år. Det är kanske en feltolkning, men kanske finns det en gnutta sanning i detta!?!¹⁴⁴

I *Anteckningar om Lillpite* berättas:

Det sades att dessa renar som sköttes av lapparna hade stor förmåga att gå gall, vilket nog många gånger betydde att renkalvarna märktes av lapparna med deras egna renmärken. Då dessa sköteslappar kom till de gårdar som ägde renarna (reinmakta) skulle de undfågnas med mat, kaffe, sprit och ägnas stor uppmärksamhet.¹⁴⁵

Tendensen är tydlig: de sagesmän som berättelserna härstammar från är ättlingar till de bönder som hade skötesrenar och dessa insinuerar att oärligheten fanns på den samiska sidan. Några berättelser som belyser renskötarnas sida av systemet finns däremot inte bevarade.

Systemet med skötesrenar verkar dock inte ha upphört genom att böndernas renar uppgick i renskötarnas hjordar. Hedström pekar i *Svensbyboken* på att systemet sannolikt avvecklades omkring sekelskiftet 1900 och då genom att renmärken och därmed renar uppköptes av renskötare, men även att kustbönder slaktade sina renar.¹⁴⁶

¹⁴² Nordin 2002, s. 131 f.

¹⁴³ Nordin 2002, s. 161 f.

¹⁴⁴ Böhle bygdebok, s. 74.

¹⁴⁵ Grahn 1975, s. 14.

¹⁴⁶ Hedström 1986, s. 183.

Sysselsättning i den agrara näringen eller andra arbeten

Som historikern Lennart Lundmark konstaterat vet forskningen ”inte särskilt mycket om samers arbete i kustlandet”.¹⁴⁷ Enligt André började samer i Skellefteå socken att bli bofasta vid kusten i slutet av 1700-talet.¹⁴⁸

I Mellansverige och Södra Norrland fanns ett system med anställda ”sockenlappar”. De antogs av sockenstämman och övergick till att bli bofasta på anvisad plats, vanligen byns utmark. Först i någon enklare koja eller kåta, så småningom i mer permanenta hus. Etnologen Ingvar Svanbergs tolkning är att sockenlapparna inordnades i en institution som redan fanns, bland sockenhantverkare. I deras sysslor ingick exempelvis hästslakt, men de försörjde sig också på traditionella hantverk och jakt.¹⁴⁹

Från både Luleå och Skellefteå socknar finns uppgifter om att liknande system kan ha funnits i Övre Norrland. I häradsrättsprotokoll för Skellefteå socken finns uppgifter om två ”sockenprofosser” i slutet av 1700-talet.¹⁵⁰ I Luleå socken fanns samens Anders Larsson (1737–1787) vid Notviken som kallades ”sochenlapp” och Lars Nilsson Snalla, även han bosatt vid Notviken något senare, som kallades ”Sochne-Prophossen”.¹⁵¹ Forskning på området saknas dock.

Vilka arbeten stod då till buds vid kusten? Det finns samtida uppgifter om att det var vanligt att samer vallade böndernas boskap och att samer arbetsvandrade för att arbeta som fiskardrängar hos luleborgare.¹⁵² I Skellefteå socken fick samer ”årstjänst” hos bönder, som pigor och drängar. Andra bofasta samer försörjde sig på slöjd eller

hantverk.¹⁵³ Av en kunglig resolution på allmogens besvär 1757 framgår att samerna anställdes i jordbruket, men även i fiske och sjöfart.¹⁵⁴ Det verkar med andra ord ha funnits flera olika möjligheter till arbete vid kusten.

Som framgått av kapitlet *Samerna i Infjärdensområdet* var förhållandet likartat i Piteå sockens jordbruksbyar. Där samer framträder i kyrkoböckerna uppges de vara *pigor* eller *drängar* i böndernas jordbruk. Det förekommer också att de varit ”i sjötjänst, det vill säga arbetat som *sjömän* under perioder. Mot slutet av undersökningsperioden betecknas samer också som *arbetare*. De hade då sannolikt tagit anställning i sågverksindustrin. Sågverk som kan ha haft arbetare från samiska familjer fanns i Munksund, Storfors och Borgfors. När de övergick till industriarbete verkar det också som om de inte längre betecknades som samer i kyrkböckerna.

Det finns också ovanligare exempel på försörjning. Från Rognäs finns en person som köpte mark i byn och senare benämns som jordägare och bonde. En same i Rognäs, liksom hans son, nämns på 1700-talet som lappuppsyningsman, respektive uppsyningsman för lappallmogen.

¹⁴⁷ Lundmark 2006a, s. 144 f.

¹⁴⁸ André 1998, s. 67.

¹⁴⁹ Svanberg 1981, s. 24–38.

¹⁵⁰ André 1998, s. 67.

¹⁵¹ Lundmark 1983, lyfter fram uppgifter ur Albert Nordbergs *Luleå sockens historia*, 1928, s. 87.

¹⁵² Marklund 1999, s. 17.

¹⁵³ André 1998, s. 67.

¹⁵⁴ Lundmark 2006a, s. 148.

Den samiska befolkningen i kustbygdens jordbruksbyar

Cirka 1 000 samer (lappar) finns registrerade i de fyra jordbruksbyarna Svensbyn, Rognäs, Lillpite och Böle i Piteå landsförsamlings kyrkoarkiv under perioden från 1750 till 1880-talet. Antalet aktiva samer är lägre. De flesta samer återfinns med säkerhet inom jordbruksnäringen, där de arbetar som drängar eller pigor. Ett antal personer flyttar från byarna eller vistas i byarna enbart under en begränsad tid, vilket påverkar antalet aktiva samer. Tar man hänsyn till den samiska närvaron i byar som Sikfors, Arnemark, Porsnäs, Öjebyn, Blåsmark och Hortlax kan man dra slutsatsen att åtskilliga hundra samer har varit bosatta i Piteå landsförsamling under den aktuella perioden. Det är dessutom mycket troligt att samer har vistats i byarna före 1750.

Av anteckningar i förhörsböckerna kan man dra slutsatsen att majoriteten av samerna i de fyra byarna kommer från Arvidsjaur- och Arjeplogsområdena. Man kan anta att endast en mindre del har varit aktiva inom renskötsel. Vad var det som drog (pull) respektive drev (push) dem till byarna i kustbyarna?

Det kan till exempel ha varit socioekonomiska faktorer på hemorten. Under vissa år har sjukdomar reducerat renhjordarna och människor har tvingats lämna renskötseln. Politiska beslut har ibland försvårat möjligheterna att leva och ha sin bärning i det lokala samesamhället. Intrång på samiskt område blev allt vanligare under andra hälften av 1800-talet. Ett exempel är den assimilationspolitik som den svenska staten bedrivit, ett annat kyrkans verksamhet för kristnande av samerna. Släktingar som vistades i byarna i Infjärden kan ha berättat om att det fanns möjligheter att få någon form av arbete i jordbruksbyarna.

Vi vet ytterst litet om samernas situation i byarna. Hur bodde de? Uppgifter tyder på att de inte fick slå sig ned på bondens mark.

Exemplet Kåtan i Svensbyn visar att de var tvingade att skapa sig bostäder i utkanten av byarna. Fick de lön eller någon typ av naturaersättning? Hur var relationerna till bondebefolkningen? Uttrycket ”lapp” försvinner som påpekats tidigare i landsförsamlingens böcker under 1880-talet. Innebar det att omgivningen började se på samerna på ett annat sätt, att de accepterades som likvärdiga människor? Gick kyrkan i spetsen för en ny syn? Det är knappast troligt med tanke på den rasbiologiska diskussionen som tog fart i slutet av århundradet.

Assimilation eller *assimilering* är ett vanligt begrepp som diskuterats när det gäller relationen mellan minoritetsgrupp, urfolk och majoritetsbefolkningen. Assimilation eller assimilering (från latinets *assimilatio* ”göra lik, efterbilda”) brukar i sociologi definieras som en process genom vilken en minoritet helt överger sin egen kultur så att ursprungliga kulturskillnader försvinner. Assimilering är en ömsesidig process där förutsättningarna varierar mellan olika kulturer.¹⁵⁵ Att en minoritet överger sin kultur kan ske spontant eller efter till exempel religionsförföljelser och tvångsåtgärder, så kallad assimilationspolitik.

I Sverige har assimileringspolitik bedrivits mot samer i cirka 400 år. Den inleddes enligt Lennart Lundmark mot skogssamer i Mellansverige på 1600-talet efter tidigare misslyckade försök att driva bort dem från bondebebyggelsen till fjällområdet för att undvika konflikter om jaktområden. Vissa skogssamer övergick därefter till att ta anställning som ”sockenlappar”. De arbetsuppgifter de utförde ville inte bondebefolkningen utföra. Sockenlapparna assimilerades in i det svenska samhället.

Staten bedrev en annorlunda assimileringspolitik mot de nomadiserande och renskötande samerna. Många andra länders politik har varit inriktad på assimilering av urfolken, men den svenska staten hade länge segregation av nomadiserande och renskötande fjällsamer

¹⁵⁵ *Nationalencyklopedien* bd 2, uppslagsord ”assimilation”.

som mål. Den tog sig främst uttryck i den svenska lapp-ska-vara-lapp-politiken som växte fram under slutet av 1800-talet. En av tankarna bakom politiken tycks ha varit att markera skillnaden mellan samer och den ”svenska” befolkningen. Den mest extrema tillämpningen kan verksamheten vid det rasbiologiska institutet i Uppsala sägas vara.

Samhällsvetare brukar använda några riktmärken för att bedöma graden av assimilering, som skillnader i socioekonomisk status, geografisk segregation, färdigheter i andra språk och förekomst av blandäktenskap.

Utan att det finns något jämförelsematerial kan man misstänka att den socioekonomiska situationen för den grupp samer som vår undersökning omfattar, var mer utsatt än för den övriga befolkningen i byarna. Segregation förekom i byarna i och med att gruppen ”lappar” fick söka sig bostad i byns utkant. Under 1700- och 1800-talen gjordes få försök från statens sida att ge samerna möjlighet att bevara sina kunskaper i samiska. Förhörböckerna för andra hälften av 1700-talet ger vid handen att myndigheterna lade stor vikt vid att samerna kunde svenska. Ett led i den försvenskningen kan också vara namngivningen av samiska barn. I kyrkböckerna finns inga exempel på samiska namn utan det är genomgående att barnen får genuint svenska namn. Blandäktenskap förekommer i ett fåtal fall, men först under andra hälften av 1800-talet.

Kanske kan man tala om *aktiv assimilering* (lapp-ska-vara-lapp, statens reglerings- och näringspolitik och kyrkans politik), och *passiv eller frivillig assimilering*, där samer så småningom går upp i det svenska samhället. Det finns exempel på att samer i de fyra byarna söker andra sysselsättningar. Några har arbetat som sjömän under några år, andra går över till industriarbete vid till exempel sågverk. Det finns också något enstaka exempel på att en same fått köpa ett markområde och därefter definieras som bonde i förhörboken.

Två av samerna ingår exogama äktenskap när de gifter sig med bonddöttrar. Innebär detta att samerna börjat accepteras i byarna? Giftermålsmönstret är annars mycket tydligt endogamt: samerna i de fyra byarna gifter sig inom den egna gruppen. Äktenskapsmönstret tyder också på att rörligheten mellan byarna var stor. Samer gifter sig med samer i Infjärdenbyarna, men också med samer i andra byar i Piteå socken, exempelvis Blåsmark, Öjebyn och Porsnäs.

Barnadödligheten är mycket stor i samefamiljerna. En snabb jämförelse ger vid handen att den troligen är högre än i bondefamiljerna. Andelen barn som dör före 10 års ålder är hög i alla fyra byarna och detsamma gäller för barn under första levnadsåret. Smittsamma sjukdomar som rödsot och smittkoppor slår hårdare om en familj har dåliga bostadsförhållanden och sämre livsmedelstillgång.¹⁵⁶ Dåliga skördeår slår naturligtvis mot alla i byarna men troligen betydligt hårdare mot samefamiljerna.

¹⁵⁶ Myrlund 2018.

Käll- och litteraturförteckning

Arkiv

Länsstyrelsen i Norrbottens län

Handlingar angående projektet *Nya perspektiv på den samiska befolkningen i Pitebygdens jordbruksbyar*, dnr 436-17412-2017.

Piteå museums arkiv

Jan-Olof Hedströms forskningsmaterial.
Håkan Myrlunds sammanställningar av befolkningen i byarna.

Digitala databaser och internetpubliceringar

Institutet för språk och folkminnen

Ortnamnsregistret

<https://www.isof.se/sprak/namn/ortnamn/ortnamnsregistret.html>

Länsstyrelsen i Norrbottens län

Norrbottens kulturmiljöprogram

<https://www.lansstyrelsen.se/norrbotten/tjanster/publikationer/norrbottens-kulturmiljoprogram.html>

Pitebygdens forskarförening

Piteanor 2018

Piteå kommun

Kulturmiljöprogrammet Husera

<https://webgis.it.pitea.se/website/husera/>

Riksantikvarieämbetet

Fornsök/Fornminnesinformationssystemet (FMIS),

Riksarkivet, Digitala forskarsalen

Piteå landsförsamlings kyrkoarkiv

Svensk ordbok

<https://svenska.se/>

Informanter

Kenneth Awebro, Lillpite, samtal 2020-06-11

Jan-Olof Hedström, Alvik, intervju 2018-08-12

Ingemar Sjölund, Öjebyn, samtal 2019-05.

Tryckta källor och litteratur

Amft, Andrea, 2000, *Sápmi i förändringens tid: en studie av svenska samers levnadsvillkor under 1900-talet ur ett genus- och etnicitetsperspektiv*, Umeå: Kulturgräns norr.

André, Per, 1998, "Samer i Skellefteå socken 1700–1850", *Kulturkonfrontation i Lappmarken: Sex essäer om mötet mellan samer och svenskar*, red. Peter Sköld & Kristina Kram, Umeå: Kulturens frontlinjer 13.

Axelsson, Per, 2016, "Kyrkan, folkbokföringen och samerna", *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi, Band 2*, (red. Daniel Lindmark & Olle Sundström), Skellefteå: Artos & Norma.

Baudou, Evert, 1992, *Norrlands forntid: Ett historiskt perspektiv*, Höganäs: Förlags AB Wiken.

Berggren, Åke, 1995, *Fisket i Piteå: I. Från medeltid till tidigt 1900-tal*, Piteå: Piteå museum.

Bergman, Ingela, 2010, "Finnar, lappar, renar och bönder – Om medeltida befolkningsgrupper avspeglade i ortnamn i Bottenvikens kusttrakter", *Arkeologi i Norr* 12. Umeå

Bergman, Ingela, 2014, "Kulturarv, landskap och identitetsprocesser – Ett forskningsprogram mitt i samhällsdebatten", *Arkeologi i Norr* 14. Umeå.

Broberg, Oskar & Rönnbäck, Klas, 2020, "Aednan och Bolaget: Ett kolonialt perspektiv på gruvbrytning i Sápmi vid 1900-talets början", *Historisk tidskrift nr 3/2020: Tema Svensk kolonialism*.

Brännström, Edvin, 2017, *Samiskt liv i äldre tid: Edvin Brännströms uppteckningar från Arvidsjaur och Arjeplog*, (red. Ivan Eriksson), Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Böhle bygdebok, länkar till våra rötter, 1993, red. Ulf Jonsson, Böle: Böle bygdeforskargrupp, Piteå: Tryckeriet Punkten.

Dahlbäck, Nils, 2007, "Lappmannen Matts Nilsson och hans familj", *Roknäs: Mitt i Pitebygden: Från Forntid till 1800-tal*, red. Dahlbäck, Nils, mfl., Piteå: Roknäs byasamfällighet.

Dahlbäck, Nils, 2007, "Roknäs: befolkning och bebyggelse till 1890", *Roknäs: Mitt i Pitebygden: Från Forntid till 1800-tal*, red. Dahlbäck, Nils, mfl., Piteå: Roknäs byasamfällighet.

Erik Bylund, 1956, *Koloniseringen av Pite lappmark t.o.m. år 1867*, Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Fellman Isak, 1915, *Handlingar och uppsatser angående finska lappmarken och lapparne, del IV*, Helsingfors.

Fränden, Märit, 2010, *Att blotta vem jag är. Släktnamnsskick och släktnamnsbyten hos samer i Sverige 1920–2009*, Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

Grahn, Axel, 1975, *Anteckningar om Lillpite*, Piteå: Arbetarnas bildningsförbund.

Göthe, Gustaf, 1929, *Om Umeå lappmarks svenska kolonisation: Från mitten av 1500-talet till omkr. 1750*, Uppsala.

Hedström, Jan-Olof, 1986, "Svensbylapparna", *Svensbyn: Del 1: Kanske först – kanske störst*, (red. Andersson, Erling, m.fl.), Piteå.

Hedström, Lars & Svedberg, Birgit, 2007, "Lillsöder och Kvarnbacken: samer, soldater och småbrukare", *Roknäs – mitt i Pitebygden – Från Forntid till 1800-tal*, (red. Dahlbäck, Nils, mfl.) Piteå.

Hedström, Lars, Svedberg, Birgit & Dahlbäck, Nils, 2018, "Vårt kära Söder", *Roknäs: Mitt i Pitebygden II: 1850–1950*, (red. Dahlbäck, Nils, mfl.), Skellefteå.

Hoppe, Gunnar, 1945, *Vägarna i Norrbottens län: Studier över den trafikgeografiska utvecklingen från 1500-talet till våra dagar*, Uppsala: Lundequistska bokhandeln.

Jonsson, Anita, 1998, *Lillpite: Agrarhistorisk landskapsanalys, byrapport*, Länsstyrelsen i Norrbottens län i samarbete med Riksantikvarieämbetet.

Korhonen, Olavi, 2007, "Språkliga kommentarer", i Brännström 2017.

Korhonen, Olavi, 2009, "Samiska ortnamn nedanför lappmarksgränsen", *Norrbotten 2009*, Luleå: Norrbottens hembygdsförbund.

Lantto, Patrik, 2000, *Tiden börjar på nytt: En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950*, Umeå: Historiska institutionen, Umeå universitet.

Lillpite i ord och bild: En kavalkad från förr över människor och bygd, 1984. Red./utg. Luleå Nykterhetsrörelsens Bildningsverksamhet (Piteå-Älvsbyn), Luleå: Luleå Alltryck

Lundmark, Lennart, 1983, "Recension av Ingvar Svanberg: Sockenlappar", *Oknytt nr 3–4*.

Lundmark, Lennart, 1995, "Den svårfångade etniciteten", *Föredrag vid Nordiska Samehistoriska Symposiet i Löfvånger 13–14 februari 1995*, red. Roger Kvist, Umeå.

Lundmark, Lennart, 1998, *Så länge vi har marker: Samerna och staten under sexhundra år*. Stockholm: Rabén Prisman.

Lundmark, Lennart, 2006, *Samernas skatteländ i Norr- och Västerbotten under 300 år*, Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning.

Lundmark, Lennart, 2006a, "Rennäringens historiska gränslinjer", SOU 2006:14, *Samernas sedvanemarkar: Betänkande av Gränsdragningskommissionen för renskötselområdet*, Stockholm.

Marainen, Johannes, 2016, "Namnen berättar", *Samiska rötter: Släktforskning i svenska Sápmi*, Solna: Sveriges släktforskarförbund.

Marklund, Bertil, 1999, *Skogssamiska studier: Möten i kultur och näringar 1650–1800*, Umeå: Kulturens frontlinjer 16.

Marklund, Bertil, 2015, *Det milsvida skogsfolket – Skogssamernas samhälle i omvandling 1650–1800* (diss.), Umeå: Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet.

Myrlund, Håkan, 2018, ” Döden i Piteå landsförsamling 1800–1810”, *Piteå museum årsbok 2018*.

Nationalencyklopedin: Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund, 1989–1996, Höganäs: Bra böcker.

Nordberg, Albert, 1928, *En gammal Norrbottensbygd: Anteckningar till Luleå sockens historia*, Lund: Norrbottens läns hembygdsförening.

Nordin, Gabriella, 2009, *Äktenskap i Sápmi: Giftermålsmönster och etnisk komplexitet i kolonisationens tidevarv, 1722–1895*. Umeå.

Norrbottens synliga historia, del 2, 1998, (red. Ann-Christin Burman), Luleå: Länsstyrelsen i Norrbottens län.

Norrländsk uppslagsbok, 1993–1996, (red. Lars-Erik Edlund), Umeå: Norrlands Universitetsförlag.

Nyström, Staffan, 2003, *Ortnamn och andra smånamn*, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Pellijeff, Gunnar, 1988, *Ortnamnen i Norrbottens län: Del II: Piteå kommun: A: Bebyggelsenamn*. Umeå.

Roknäs: mitt i Pitebygden II: 1850–1950, 2018, (utg. Roknäs byaforskare), Skellefteå: Ord & Visor Förlag.

Roknäs: mitt i Pitebygden: från forntid till 1800-tal, 2007, (utg. Roknäs byasamfällighet), Piteå: RC Tryck i Piteå AB.

Roknäs: Mitt i Pitebygden: från forntid till 1800-tal, 2007, Roknäs: Roknäs byasamfällighet.

Sandström, Sam, 1975, *Lillpite: En by att lära av*. Stockholm: Examensarbete i samhällsbyggnad vid Kungliga Tekniska Högskolans arkitektursektion.

Sjögren, David, 2017, ”Samerna och svenska kyrkan som myndighet”, *Samerna och Svenska kyrkan: Underlag för kyrkligt försoningsarbete*, (red. Daniel Lindmark & Olle Sundström), Möklinta: Gidlunds förlag.

SOU 2006:14, *Samernas Sedvanemarker. Betänkande av Gränsdragningskommissionen för renskötselområdet*, Stockholm.

Stiernman, Anders Anton von, 1753, *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och förordningar &c. angående Sweriges Rikes commerce, politie och oeconomie uti gemen, Uppå Hans. Kongl. Maj:ts Nådigesta Befallning, Vol III*, Stockholm.

Svanberg, Ingvar, 1981, *Sockenlappar – En etnologisk studie av bofasta samer och deras nomadiska förfäder i Mellansverige*. Uppsala: Etnologiska institutionen, Uppsala universitet.

Svensbyn Del 1: Kanske först – kanske störst, 1986, (utg. Svensby byamän), Piteå: Accidenstryckeriet.

Thomasson, Lars, 1996, *Norrländsk uppslagsbok, del 4, uppslagsorden ”Samer och Sápmi: Bosättningsområden”, ”Samebyar”, ”Skogssamer”*, Umeå: Norrlands universitetsförlag.

Westerlund, Uno, 2009, *En svensk historia från periferin: Med Pite älvdal, Älvsbyns kommun och byn Manjärvi i centrum*, Stockholm: Carlsson.

Össbo, Åsa, 2020, "Från lappmarksplakat till anläggsamhällen: Svensk bosättarkolonialism gentemot Sápmi", *Historisk tidskrift nr 3/2020: Tema Svensk kolonialism*.

Övre Norrlands historia Del 1: Tiden till 1600, 1962, (red./utg. Gunnar Westin), Umeå: Norrbottens och Västerbottens läns landsting.